

ITTZÉS GÁBOR

A wittenbergi egyetem a 16. század első évtizedeiben*

A német reformáció egyik legfontosabb színtere a 16. században a wittenbergi egyetem volt, ahol az új szemlélet legnagyobb hatású képviselői, Luther (1483–1546) és Melanchthon (1497–1560) is oktattak. Az intézmény azonban nem a reformációnak köszönheti létrejöttét,¹ alapítása másfél évtizeddel megelőzte a mozgalom születését. Tanulmányomban az egyetem történetének első évtizedeit tekintem át. Azt a folyamatot vizsgálom, amely során egy provinciális, mérsékelt konzervatív késő középkori főiskola a német felsőoktatás zászlóshajójává és fél Európa vezető egyetemévé vált. Elemzésemben elsősorban strukturális szinten közelítem meg az intézményi változásokat, és a források által lehetővé tett történelmi mélyfúrások sorozatán keresztül rajzolom meg az átalakulás folyamatát.

Egyetemalapítás (1502–1508)

Amikor 1485-ben a Wettin-házi testvérpár, Ernő (1441, 1464–1486) és Albert (1443–1500) felosztotta egymás között a szász birtokokat, a lipcsei egyetem Albert-ági területre került, a választófejedelemség pedig felsőoktatási intézmény nélkül maradt. Ernő fia, III. (Wettin) Frigyes (1463, 1486–1525), aki a következő évben követte apját a választófejedelemségben, és később a „Bölcs” megtisztelő jelzőt vívta ki magának, uralkodása kezdetétől igyekezett orvosolni a hiányt. Erőfeszítéseit a századforduló után koronázta siker, amikor 1502-ben megszerezte I. Miksa (1459–1519) császári jóváhagyását az új intézmény számára.² A fejedelem már az induláskor (1503) gondoskodott a szellemi élet felvirágzásához nélkülözhetetlen háttérintézmény, a nyomda biztosításáról is.³ Néhány évvel később, 1507-ben a pápai elismerést is megkapta az egyetem.⁴ Ez a lépés kulcsfontosságú volt a

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/233/11).

1 Az 1527-ben alapított (és császári elismerést csak 1540-ben nyert) marburgi egyetem volt az első főiskola, amelyet a reformáció hívei már az új szellemben hoztak létre (*Hans Schneider*: Marburg, Universität. In: *Theologische Realenzyklopädie*, 36+5 köt. Főszerk. Gerhard Müller–Gerhard Krause. De Gruyter, Berlin–New York, 1976–2007. [= TRE] XXII. 68,29–33. és 69.1–6.).

2 *Urkundenbuch der Universität Wittenberg. I–II.* Szerk. Walter Friedensburg. Historische Kommission, Magdeburg, 1926–1927. (= UBW) I. 1–3. (1. sz.).

3 UBW I. 6–7. (8. sz.).

4 UBW I. 17. (19. sz.).

főiskola fenntartása szempontjából, mert egyházi javadalalmazású tanárokat biztosított az intézménynek, amely ezáltal úgy jutott stabil jövedelmű oktatókhoz, hogy bérezésük nem terhelte a fejedelmi kincstárát. A pápai rendelkezés átszervezte a wittenbergi mindenszentek alapítványt (*Allerheiligenstift*); kanonokainak számát tizenkettőre emelte, és kötelezte őket az egyetemi oktatásban való részvételre.⁵ Az alapítás folyamata a következő évben zárult le, amikor Bölcs Frigyes kiadta az egyetem és a karok első statútumait.⁶ Az új iskola, amelyet a város 'fehér hegy' jelentésű nevének (*Weißenberg*) görögösítésével Leucoreának neveztek, presztízs-vállalkozás volt a választófejedelem számára, aki nemcsak a befolyását őrizte meg az intézményre, hanem elkötelezett is volt annak fennmaradása és sikere mellett.

A 16. század elejére az egyetem mint oktatási forma már több mint háromszáz éves múltra tekintett vissza Európában.⁷ A századok múltával lassan maguk az intézmények és alapításuk jellegzetességei is megváltoztak.⁸ Az úttörő középkori főiskolák szerves fejlődés révén jöttek létre (*ex consuetudine*). Jövedelmük főként egyházi alapítványokból származott, széles nemzetközi vonzerővel rendelkeztek, és a tanárok és diákok kvázi-monasztikus életformában szentelték magukat a tudományok művelésének. Már az 1200-as évek első felében megjelenik, majd a középkor vége felé közeledve általánosabbá válik, hogy egy világi uralkodó tudatosan alapít felsőoktatási intézményt (*ex privilegio*), amelynek fenntartásában is jelentős szerepet játszik a fejedelmi kincstár támogatása. Ezekben az egyetemeken erősebb az uralkodó befolyása, aki nemritkán pragmatikus szempontokat igyekszik érvényesíteni. Oktatókat és diákokat szűkebb körből, jellemzően – bár nem

- 5 Az alapítvány történetéhez és a hozzá kötődő személyekhez ld. *Gottfried Wentz*: Das Kollegiatstift Allerheiligen in Wittenberg. In: *Germania Sacra. Historisch-statistische Darstellung der deutschen Bistümer, Domkapitel, Kollegiat- und Pfarrkirchen, Klöster und der sonstigen kirchlichen Institute. I. Abteilung: Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. III. Das Bistum Brandenburg. 2. Teil.* Közreadja Fritz Bünger–Gottfried Wentz. De Gruyter, Berlin, 1941. (reprint: 1963.) 75–164.
- 6 UWB I. 18–58. (22–26. sz.). Hogy a statútumokat a tartományúr, és nem maga az egyetem adta ki, tübingeni előképre utal. Az egyetem számos magas rangú hivatalnok – köztük Johannes Staupitz (1468 k.–1524), az ágostonosok rendfőnöke és a teológiai kar első dékánja – kötődött a sváb főiskolához (Staupitzhoz bővebben ld. *David C. Steinmetz*: *Reformers in the Wings: From Geiler von Kaysersberg to Theodore Beza.* 2. kiad. Oxford UP, Oxford, 2001. 15–22.). Már a legrégebbi wittenbergi statútumok (1504) is tübingeni hatást mutatnak (UWB I. 7. [9. sz.]). Vö. *Heiner Lück*: Wittenberg, Universität. In: TRE XXXVI. 232.29–37.; *Martin Treu*: Die Leucorea zwischen Tradition und Erneuerung: Erwägungen zur frühen Geschichte der Universität Wittenberg. In: *Martin Luther und seine Universität.* Szerk. Heiner Lück. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1998. 34–35.; *Walter Zöllner*: *Herausbildung und Weiterentwicklung der Wissenschaftsgebiete an der Universität Wittenberg bis zum Ende der Lutherzeit (unter besonderer Berücksichtigung der Artistenfakultät).* Uo. 120.; *Martin Brecht*: *Martin Luther. I–III.* Fortress, Minneapolis, 1985–1993. I. 119–120.
- 7 A középkori és reneszánsz egyetemek történetéhez *Hastings Rashdall* klasszikus monográfiája (*The Universities of Europe in the Middle Ages. I–II.* Cambridge UP, Cambridge, 2011. – eredetileg 1895) mellett ld. *Universities in the Middle Ages. I.* Szerk. Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge UP, Cambridge, 2003. (A History of the University in Europe) és *Paul F. Grendler*: *The Universities of the Italian Renaissance.* Johns Hopkins UP, Baltimore, 2011.
- 8 *Kenneth G. Appold*: *Academic Life and Teaching in Post-Reformation Lutheranism.* In: *Lutheran Ecclesiastical Culture 1550–1675.* Szerk. Robert Kolb. Brill, Leiden, 2008. 66–75.

kizárólagosan – az érintett uralkodó fennhatóságának területéről vonzanak. Az egyetemi polgárok élete egyúttal világiasabbá, nyitottabbá válik.

Bár a *studia generalia* – vagyis a szabad művészetek mellett legalább egy magasabb tudományt is oktató középkori intézményeket – is egyetemként tartjuk számon, az igazi *universitas*⁹ a bölcsészeti alapképzést nyújtó kar mellett három felsőbb karral, teológiai, jogi és orvosi fakultással rendelkezett. Ezek – ilyen sorrendben – presztízsből megelőzték a bölcsészkart, amelyen főként magiszterek (MA) tanítottak, míg a felsőbb karok professzorai esetében legtöbbször elvárás volt a doktori fokozat megléte. Ahhoz, hogy valaki a felsőbb karokon megkezdhesse tanulmányait, előbb sikeresen le kellett zárnia bölcsészkarai tanulmányait.

A középkor végére az egyetemek a tudományos fokozatszerzés gazdag rendszerét építették ki. A diplomázás két legfontosabb előfeltétele általában bizonyos előadások hallgatása, illetve – magasabb diplomák esetében – megtartása és a nyilvános disputáción való megmérettetés volt. Az egyetemi oktatás meghatározóan előadások keretében zajlott, általában tárgyanként hetente négyszer egy órában. Az előadások konkrét szövegek, tankönyvek magyarázatán alapultak, ami következőképpen a kommentáriumok felvirágzásához vezetett a középkor utolsó századaiban. Ez az oktatásszervezési forma az egyetemi státuszok kialakításában is meghatározó szerepet játszott. Az egyes oktatói állásokat általában egy-egy alapszöveget magyarázó előadások megtartásához kötötték. A képzésnek a mai szemináriumokhoz hasonló részét, amely aktív részvételt biztosított a diákok számára, a heti disputációk jelentették. A diplomaszerezés előfeltételül pedig az alkalmi (promóciós) disputációk szolgáltak, a mai záróvizsgákhoz hasonlóan.

Arisztotelész újrafelfedezése a középkor legnagyobb intellektuális eseménye volt a latin nyelvű Nyugaton, és időben nagyjából egybeesett az egyetemalapítások hőskorával, a 13. századdal. Nem csoda hát, ha a teológiai befogadását övező viták lezárultával Arisztotelész meghatározóvá vált a középkori felsőoktatásban. Értelmezése körül iskolák, köztük a skolasztika kiemelkedő tudósainak nevével fémjelzett tomista, skotista, ockhamista „utak” (*viae*) alakultak ki. A köztük zajló viták alapvetően formálták a késő középkori egyetemek szellemi életét.¹⁰ Arisztotelész nemcsak a mai értelemben vett bölcsészkiállítás részeként vált megkerülhetlenné, hanem jelentős részben a természettudományokat is az ő szövegei alapján oktatták, sőt művei a felsőbb karok tananyagába is beépültek. Alapításakor Wittenberg is a késő középkori felsőoktatásnak ebbe az általános rendszerébe illeszkedett, és tipikus korabeli főiskolának tekinthető.

9 A *studium generale* és *universitas* fogalom pár másfajta értelmezéséhez ld. Sz. Jónás Ilona: Egyetemek, summák, katedrálisok. In: Európa ezer éve. A középkor. I–II. Szerk. Klaniczay Gábor. Osiris, Bp., 2005. II. 23.

10 Ulrich G. Leinsle: A skolasztikus teológia története. Osiris, Bp., 2007. (eredetileg németül 1995), kül. 173–179. Sachiko Kusukawa (The Transformation of Natural Philosophy: The Case of Philip Melancthon. Cambridge UP, Cambridge, 1995. 12.) ugyanakkor arra emlékeztet, hogy a *viae* összeütközése nem volt elkerülhetetlen.

Késő középkori egyetem (1507–1508)

Az első években – érthetően – nagy volt a fluktuáció az oktatók között. 1507 tavaszán 38 rendes és rendkívüli tanár¹¹ – bakkalaureusok, magiszterek, doktorok – összesen 45 kurzust tartott az egyetemen.¹² A mindenszentek alapítvány nyári átszervezése sokat tett a tanári kar stabilitásának megteremtéséért.¹³ A tizenkét kanonok közül öt magiszter az elsődiplomás képzésben vett részt,¹⁴ míg a hét doktor közül három a teológiai, négy pedig a jogi karon kapott tanári megbízást. Ezen kívül a városban működő szerzetesrendek is biztosítottak néhány professzort a fiatal főiskola számára. Az ágostonosoknak a bölcsészkar etikatanárát és a teológiai kar bibliatudományt oktató professzorát kellett kiállítaniuk.¹⁵ Az egyetem korai éveiben egy ferences professzor is működött a teológiai karon.¹⁶ Oktatói feladataikért se a kanonokok, se a szerzetesek nem részesültek külön javadalmazásban egyházi jövedelmükön túl, a többi oktatót azonban a fejedelmi kincstárnak kellett fizetnie.

A bölcsészkar tanrendjében négy olyan előadáspár szerepelt 1507-ben, ahol ugyanazokat a szövegeket párhuzamosan mind skotista, mind tomista szellemben magyarázták. Ezek közé tartozott az arisztotelészi korpuszból (1) a logika (*logica maior*), (2) a természettudományi művek, a *Fizika* és a *De anima*, (3) *De coelo et mundo*, *De generatione et corruptione*, *De meteoris* és *Parva naturalia*, valamint (4) a 13. századi Petrus Hispanus logikája (*logica minor*).¹⁷ A ‘Rotulus’ ezekkel egy csoportba sorolja az erkölcsfilozófiai előadást, amelyet később rövid ideig Luther oktatott, a metafizikát, amelyet Andreas Bodenstein von Karlstadt (1486–1541) adott elő,¹⁸ és a grammatikát. Az utóbbi Johannes Sulpitius Verulanus (1430 k.–1490 után) olasz humanista tankönyvén alapult. A *logica minor* kivételével az összes többi említett előadás Arisztotelész-szövegek magyarázatával foglalkozott. Jóval szűkebb

11 A rendkívüli oktatók meghirdethettek órákat, de rendszeres javadalmazásban nem részesültek, legfeljebb a hallgatóktól szedhettek tanulópénzt.

12 Zöllner, W.: i. m. (6. jz.) 121.; vö. UBW I. 14–17. (17. sz.): Rotulus doctorum.

13 Ld. 4. jz.

14 Legalábbis elvben. Ténylegesen az öt magiszter egyike, Johann Rachals (fl. 1507–1523) élete végéig mentességet élvezett oktatói feladatai alól (UBW I. 84. [63. sz.]; vö. Wentz, G.: i. m. [5. jz.] 125–126.).

15 Luther maga is ennek köszönhetően került Wittenbergbe: először – 1508/1509-ben – magiszterként etikát tanított, majd végleges áthelyezését (1511) és doktori fokozat megszerzését (1512) követően 1513-tól Staupitz utódja lett a Szentírás professzoraként.

16 UBW I. 13. (14. sz.), 15. (17. sz.) és 37. (23. sz.).

17 Péter személye és így életrajzának részletei vitatottak; vö. Joke Spruyt: Peter of Spain. [Jav. szócikk.] In: Stanford Encyclopedia of Philosophy. Szerk. Edward N. Zalta. (2014. tavaszi kiad.) <http://plato.stanford.edu/entries/peter-spain/> (utolsó hozzáférés: 2014. febr. 16.).

18 Karlstadt egyébként a tomista logica maior professzora volt, és ebben a minőségében skotista partnere Nikolaus von Amsdorf (1483–1565), Staupitz unokaöccse és Luther későbbi közeli munkatársa volt. Mindketten a mindenszentek alapítvány bővítései (Amsdorf 1507-ben, Karlstadt a következő évben) kaptak kanonoki stallumot (Wentz, G.: i. m. [5. jz.] 124., ill. 126.; vö. Steinmetz, D.: i. m. [6. jz.] 70–75., 123–130. és Alejandro Zorzin: Andreas Bodenstein von Karlstadt [1486–1541]. In: The Reformation Theologians: An Introduction to Theology in the Early Modern Period. Szerk. Carter Lindberg. Blackwell, Oxford, 2002. 327–337.).

volt a másik kurzuscsoport – *in humanis litteris* –, mindössze 4 óra tartozott ide: (1) Vergilius és a Tiberius-kori költő, Valerius Maximus, (2) Suetonius, (3) Sallustius, valamint (4) az 1. századi római poéta, Silius Italicus és egy Wittenberget dicsőítő kortárs vers az oktató, Georg Sibutus koszorús költő¹⁹ tollából. A rendkívüli oktatók órákinálata kiegyensúlyozottabb képet mutatott, a ‘Rotulus’-ban öt-öt előadás szerepelt „In philosophia” és „In litteris secularibus”.²⁰ Ez azonban kevés volt ahhoz, hogy a tanrend egészét tekintve is helyreállítsa az egyensúlyt: összességében egyértelműen a skolasztikáé volt a vezető szerep (1. táblázat).

1. táblázat. Rendes oktatói állások a bölcsészkaron (1507)

Függ.*	Tanszék	Alapszöveg (szerző)	Iskola
11	logica maior	Arisztotelész	skotista
11	logica maior	Arisztotelész	tomista
14 b)	<i>Fizika és De anima</i>	Arisztotelész	skotista
14 b)	<i>Fizika és De anima</i>	Arisztotelész	tomista
11	logica minor	Petrus Hispanus	skotista
11	logica minor	Petrus Hispanus	tomista
14 b)	<i>De coelo et mundo, De generatione et corruptione, De meteoris és Parva naturalia</i>	Arisztotelész	skotista
14 b)	<i>De coelo et mundo, De generatione et corruptione, De meteoris és Parva naturalia</i>	Arisztotelész	tomista
3 a)	etika	Arisztotelész	skolasztikus
13	metafizika	Arisztotelész	skolasztikus
6	grammatika	Sulpitius	humanista
2	költészet	Vergilius, Valerius Maximus	humanista
5	történelem	Suetonius	humanista
–	[költészet]	Silius Italicus, Sibutus	humanista
[20]**	[retorika]	Sallustius	humanista

* Verzeichnis der Professuren an der Philosophischen Fakultät mit chronologischen Listen ihrer Inhaber (1502–1817). [Függelék.] In: *Heinz Kathe*: Die Wittenberger Philosophische Fakultät 1502–1817. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2002. 455–470. (= Függ.) – hivatkozás a tanszék azonosítószáma alapján.

** Kathe nem említi a kurzust. Értelemszerűen a történelem tanszék (Függ. 5.) alatt kellene szerepelnie (az alapszöveg a *Jugurtha háborúja* volt), de az előadó, Balthasar Vach vagy Phacchus (1480 k.–1541) a latin költészetet (Függ. 2.) kívül a retorika oktatójaként fordul még elő.

19 A szerzőhöz ld. *John L. Flood*: [S–108] Georgius Sibutus Daripinus: c. 1480?–after 1528. In: *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Bio-Bibliographical Handbook*. I–IV. De Gruyter, Berlin, 2006. IV. 1950–1952.

20 UBW I. 16. (17. sz.).

Ha a humanizmus háttérbe is szorult a skolasztikával szemben, nem szabad alábecsülnünk jelentőségét az egyetem körül alakuló szellemi életben.²¹ Már az első évektől kezdve akadtak kiemelkedő képviselői – mint az egyetemalapítástól 1505-ig görögprofesszorként és nyomdászként Wittenbergben működő Nikolaus Marschalk (1460 u.–1525) –, akik maguk köré gyűjtötték az új szemléletre nyitott fiatalabb kollégákat. A ‘Rotulus’ szerzője, Christoph Scheurl (1481–1542) hosszú itáliai tartózkodásáról hozta magával a humanizmust. Őt 1507-ben úgy hívta meg Bölcs Frigyes jogászprofesszornak, hogy egyszersmind a bölcsészkaron is engedélyezte számára az órátartást. A következő években körülötte, illetve a koszorús költők – Sibutus és Riccardus Sbrulius²² (1480 k.–1525 u.) – körül alakult ki jelentősebb humanista kör, amelynek tagjai között találjuk az egyetem számos tanárát.

A teológiai karon 1507-ben összesen öt oktató hirdetett meg órákat, négy magiszter – köztük egy *extraordinarius* – és egy doktor. Itt tanított az egyetem első időszakának két legmeghatározóbb egyénisége is. Staupitz a Szentírás professzora volt, de a dékáni tisztséget ekkor már nem ő, hanem az egyetem első rektora, a szülővárosáról Mellerstadtként is ismert Martin Pollich (1455 k.–1513) – Bölcs Frigyes udvari orvosa – töltötte be. Az utóbbi volt a tomizmus első képviselője Wittenbergben, de teológiai doktorátussal ő sem rendelkezett, filozófiából és orvostudományból szerzett fokozatot.²³ A ‘Rotulus’ egyik oktató előadásainak tárgyát sem nevezi meg.

Bár elvben a teológiai fakultás presztízse volt a legnagyobb, Wittenbergben a jogi kar szemlátomást komolyabb erőt képviselt. A tartományi kormányzat számára nélkülözhetetlen felkészült hivatalnokok képzése az új iskola egyik legfőbb feladata volt, ez tükröződik a karok közti erőviszonyokban is.²⁴ A ‘Rotulus’-ban még szembeötlő az egyetem első éveire jellemző helyzet – a kánonjog dominanciája –, azonban éppen itt figyelhető majd meg az egyik legjelentősebb strukturális változás. Voltaképpen már az ekkori állapot is elmozdulást tükröz, hiszen az egyetem alapítását követően először csak kánonjogot oktattak Wittenbergben, a római jog csak utóbb került be a tanrendbe.²⁵ Az 1507-es listában a hat kánonjogással szemben – valamennyien doktorok – két római jogász neve olvasható, és közülük is csak az egyiknek volt doktorátusa. Sajnos az ő tárgyaik sem szerepelnek a felsorolásban.²⁶ A két másik karhoz képest az orvosi fakultás sokkal jelentéktelenebb

21 *Kathe, H.*: i. m. (5. o.) 11–25.

22 Vö. *John L. Flood*: [S–18] Riccardus Sbrulius: Sbrolius, Sbruglio, c. 1480–after 1525. In: *Poets Laureate* i. m. (19. jz.) IV. 1811–1814.

23 *Kathe, H.*: i. m. (5. o.) 7., 10.

24 Vö. *Treu, M.*: i. m. (6. jz.) 40–41. *Helmar Junghans* (Wittenberg als Lutherstadt. Union, Berlin, 1979. 52.) felveti, hogy a császári elismerés elsődleges megszerzése is ezt mutatja. Brecht (i. m. [6. jz.] I. 118.) szerint viszont nem szabad túlértékelni a pápai elismerés késedelmességét, hiszen az előzetes egyházi jóváhagyást már 1503 elején megkapta az intézmény (vö. UBW I. 4–5. [3–5. sz.]). Vö. *Appold, K. G.*: i. m. (8. jz.) 76–77.

25 *Heiner Lück*: Die Wittenberger Juristenfakultät im Sterbejahr Martin Luthers. In: *Martin Luther und seine Universität* i. m. (6. jz.) 76.: 20 jz.

26 A jog középkori és kora újkori szakterületeinek áttekintéséhez ld. *Grendler, P. F.*: i. m. (7. jz.) 13. fej., kül. 434–435. és *Lück, H.*: *Juristenfakultät* i. m. (25. jz.) 76–77.

2. táblázat. Áttekintés a professzori státuszokról a felsőbb karokon (1507)

Kar	Szakterület	Javadalmazás	Tanszékek száma
Teológiai	n. a.	ágostonosok	1
Teológiai	n. a.	fejedelem	1
Teológiai	n. a.	mindenszentek	1
Teológiai	n. a.	ferencsek	1
Jogi	kánonjog	mindenszentek	4
Jogi	kánonjog	fejedelem	2
Jogi	római jog*	fejedelem	2
Orvosi	n. a.	fejedelem	1
<i>Összesen</i>			<i>13</i>

* *Codex Justiniani* és *Institutiones*.

volt,²⁷ mindössze egyetlen rendes tanár működött itt (2. táblázat), bár három rendkívüli oktató is hirdetett meg órákat.

Az 1508-as statútumok előírásai nem minden részletben egyeztek meg az 1507-es status quóval, de a fő irányokat megerősítették.²⁸ A legtöbb tudományterületen kevesebb tanszéket intézményesítettek, mint amennyi az előző évben ténylegesen létezett, de az alapvető skolasztikus irányultságot hivatalossá tették, sőt támogatták. Három bölcsészkarú kurzus – az arisztotelészi logika és természettudományok, valamint Petrus Hispanus logikája – esetében a statútumok ugyanis előírták, hogy párhuzamosan három út szellemében kell őket előadni. A skotista és tomista *viae* mellett a harmadik azonban nem az ockhamista volt, hanem Rimini Gergely (1300 k.–1358) nominalista iskolája. Ezt minden bizonnyal az ágostonosok wittenbergi befolyásának jeleként kell értelmeznünk, hiszen Gergely az ő rendjük kiemelkedő személyisége volt.²⁹ Az átszervezés nyertese a logika lett, amely így összesen hat tanszéket kapott, míg a természettudományokat a 2×2 előadás helyett már csak 3×1 kurzuson tervezték oktatni. A dokumentum ezeken kívül egy etika–metafizika–matematika és egy grammatika tanszékről rendelkezik még. Három további – humanista – előadást is említ a szöveg, de ezek tartalmáról semmi közelebbit nem tudunk meg. Minden-

27 Az orvosi kar történetéhez ld. *Hans Theodor Koch*: Die Wittenberger Medizinische Fakultät (1502–1652). Ein biobibliographischer Überblick. In: *Medizin und Sozialwesen in Mitteldeutschland zur Reformationszeit*. Szerk. Stefan Oehmig. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2007. 289–348. és *Vivian Nutton*: Wittenberg Anatomy. In: *Medicine and the Reformation*. Szerk. Ole Peter Grell–Andrew Cunningham. Routledge, London–New York, 1993. 11–32.

28 UBW I. 56. (26. sz.).

29 A szokatlan esettel kapcsolatban a források olvasatát övező filológiai vitához ld. *Heinz Scheible*: Aristoteles und die Wittenberger Universitätsreform. Zum Quellenwert von Lutherbriefen. In: *Humanismus und Wittenberger Reformation*. Festgabe anlässlich des 500. Geburtstages des Praeceptor Germaniae Philipp Melanchthon am 16. Februar 1997. Szerk. Michael Beyer–Günther Wartenberg. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1996. 129. (további hivatkozások ott).

3. táblázat. Rendes oktatói állások a bölcsészkaron (1508, terv)

Függ.	Tanszék	Alapszöveg (szerző)	Iskola
11	logica maior	Arisztotelész	skotista
11	logica maior	Arisztotelész	tomista
11	logica maior	Arisztotelész	Rimini iskolája
14	természettudományok	Arisztotelész	skotista
14	természettudományok	Arisztotelész	tomista
14	természettudományok	Arisztotelész	Rimini iskolája
11	logica minor	Petrus Hispanus	skotista
11	logica minor	Petrus Hispanus	tomista
11	logica minor	Petrus Hispanus	Rimini iskolája
3 a) & 13	etika, metafizika és matematika	Arisztotelész	skolasztikus
6	grammatika	n. a.	humanista
[2, 20]	+ 3 további tanszék		humanista

esetre az 1507-es négyhez – illetve a grammatikával együtt öthöz – képest itt is visszalépést látunk a tanszékek számában (3. táblázat).

Az 1508-as statútumok öt oktatói állást hoztak létre a teológiai karon.³⁰ Ezek közül három a mindenszentek alapítványhoz kötődött, egyet-egyét pedig az ágostonosoknak, illetve ferenceseknek kellett fenntartaniuk. Felsőbb éves hallgatók, akik a doktori fokozat felé vezető diplomák sorában az egyiket vagy másikat már megszerezték, szintén jelentős időkeretet kaptak kötelező előadásaik megtartására. A jogi kar hét professzori státuszt kapott.³¹ A legtöbb esetben nem derül ki, az egyházi alapítványhoz kötődik-e a tanszék, a konkrét szakterület viszont egy kivételével azonosítható. Három-három kánon-, illetve római jogi státusszal az arány már sokkal kiegyensúlyozottabb, mint az előző év tényleges kínálata, még ha a hetedik tanszék valószínűleg az előbbi területet erősítette is. Az orvosi karon továbbra is egyetlen professzor működött, akinek a gyakorlati tudomány volt a szakterülete, de az elméleti (vagy spekulatív) orvostudomány is kapott egy alacsonyabb (kb. adjunktusi) státuszt³² (4. táblázat).

Az 1508-as elképzelések jobbára csak tervek maradtak. Nagyobb szabású intézményt vázoltak, mint amit 200 hallgató indokolt vagy megvalósíthatóvá tett. Ugyanakkor jól mutatják az alapítók szándékát, és a 'Rotulus'-ban rögzített 1507-es állapotokkal együtt egy tipikus késő középkori egyetem képét rajzolják elénk. Összességében a Leucorea a „hagyományos iskola” (*via antiqua*) képviselője, ahol az uralkodó szellemi irányzat a skolasztika mérsékelt skotista ága. A humanizmus

30 UBW I. 37. (23. sz.).

31 UBW I. 45. (24. sz.).

32 UBW I. 49. (25. sz.).

4. táblázat. Professzori státuszok a felsőbb karokon (1508, terv)

Kar	Tanszék	Javadalmazás/jogterület	Tanszék (db)
Teológiai	n. a.	ágostonosok	1
Teológiai	n. a.	ferencesek	1
Teológiai	n. a.	mindenszentek	3
Jogi	n. a., „legat titulos ordinarios”	mindenszentek	1
Jogi	<i>Codex Justiniani</i> és <i>Digesta</i>	római jog	2
Jogi	<i>Liber sextus</i> és <i>Clementinae</i>	kánonjog	1
Jogi	<i>Institutiones</i>	római jog	1
Jogi	<i>Decretales</i>	kánonjog	1
Jogi	<i>Decretum Gratiani</i>	kánonjog	1
Orvosi	gyakorlati orvostudomány	fejedelem	1
Orvosi	elméleti orvostudomány	fejedelem	1
Összesen			14

megjelent az órákínálatban, de alig-alig kapott helyet a vizsgakövetelmények között, a diplomaszerezés szempontjából lényegében fakultatívnak tekinthető. Ezzel szemben a skolasztikus tudomány jelentette az intézményes elvárást, és ennek el-sajátítására az egyetem bőséges lehetőséget is kínált.

A reformáció előestéjén (1516)

A wittenbergi egyetemnek 1516-ban 22 kinevezett oktatója volt. A legnagyobb fakultás a bölcsészkar volt, minden második tanár ehhez tartozott.³³ Az 1508-as statútumokban előírt három párhuzamos előadáscsoportból csak kettő – a skotista és a tomista – valósult meg. A nominalista út (*via Gregorii*) szerinti óráknak nincs nyoma a forrásokban.³⁴ A kilenc helyett ténylegesen működő hat tanszék közül négyet – mindhárom skotistát,³⁵ valamint a tomista *logica minor* – a mindenszentek kanonokjai töltötték be. A további előadások nem voltak konkrét utakhoz kötve. Ezek közé tartozott az etika és a metafizika – mindkettő önállóan, nem a statútumok szerint összevonva –, valamint a metafizikától 1514-ben szintén függetlenedő matematika.³⁶ Az első kettő Arisztotelész-szövegekhez kötődött, a matematika pedig azért kapott önálló tanszéket, mert az arisztotelészi tanítások

33 UBW I. 77–78. (57. sz.). A bölcsészkar tizenkét oktatói állásához ld. alább.

34 Vö. *Kathe, H.*: i. m. (5. o.) 33–34. és Függ. 11, 14 c); *Kusukawa, S.*: i. m. (10. jz.) 24.

35 Az egyházi javadalmazású státuszok stabil egzisztenciát teremtettek, így ez az elosztás is jelzi, hogy a skotizmus képviselte a meghatározó szellemi irányt Wittenbergben.

36 UBW I. 73–74. (54. sz.).

5. táblázat. Rendes oktatói állások a bölcsészkaron (1516)

Függ.	Tanszék	Alapszöveg (szerző)	Iskola	Javadalmazás
11	logica maior*	Arisztotelész	skotista	mindenszentek
11	logica maior *	Arisztotelész	tomista	fejedelem (20 fl.)
14	fizika**	Arisztotelész	skotista	mindenszentek ⁺
14	fizika**	Arisztotelész	tomista	fejedelem (20 fl.)
11	logica minor*	Petrus Hispanus	skotista	mindenszentek
11	logica minor *	Petrus Hispanus	tomista	mindenszentek ⁺
3 a)	etika**	Arisztotelész	skolasztikus	ágostonosok
13	metafizika**	Arisztotelész	skolasztikus	egyetem (20 fl.)
1 & 12	asztronómia/matematika**	Sacrobosco et al.	skolasztikus	fejedelem (20 fl.)
6	grammatika*	Sulpitius	humanista	fejedelem (20 fl.)
2	latin költészet	B. Vach oktatója	latin klasszikusok	fejedelem (40 fl.) ^o
20	retorika		latin klasszikusok	

* BA diploma előfeltétele.

** MA diploma előfeltétele.

⁺ Valamint évi 20 gulden kiegészítés a fejedelmi kinestárból.

^o Egyetemi kiegészítő javadalmazással együtt.

befogadásához elengedhetetlen előfeltételnek tekintették. Humanista előadásokat két oktató hirdetett meg, de a költészetet és retorikát is tanító Balthasar Vach tárgyait intézményi szinten önállóknak kell tekintenünk.³⁷ Ehhez jött még harmadik humanista tanszékként a grammatika.

Összességében tehát az 1507/1508-as helyzethez hasonló képet látunk a bölcsészkaron. A tizenkét tanszék háromnegyede 1516-ban is skolasztikus orientációjú, és ezek közé tartozik valamennyi alapítványi státusz. Továbbra is a skotizmus a meghatározó szellemi irány. Az előadásoknak legalább a fele Arisztotelész-szövegek magyarázatával foglalkozott, és a humanista kurzusok közül még most is csak egy számított vizsgakövetelménynek (5. táblázat). Ugyanakkor a tanrend frissebb szellemű bővítése iránti nyitottságot mutatja a további státuszok iránt nyomatékosan megfogalmazott igény,³⁸ a rendkívüli oktatók kurzusainak viszonylag széles körűen kialakított rendszere – elsősorban a később humanistából a reformáció követőivé váló Thilemann Conradi (1485–1522 u.) és Johannes

37 Egyrészt Vach kettős kinevezése évtizedeken keresztül fennállt (1503–1521, és az utóbbi dátumot követően még további húsz évig működött költészetprofesszorként Wittenbergben), másrészt dupla javadalmazásban részesült (a fejedelemtől a szokásos honorárium másfélszeresét kapta, amit az egyetem pótol ki még egy fél fizetéssel), harmadrészt pedig ténylegesen is naponta két független előadást tartott (UBW I. 77. [57. sz.]). Ezzel szemben pl. a Zörbig magiszter néven is ismert Bonifatius Erasmi de Rode (1480 k.–1560) nem kapott kétszeres fizetést a matematika és asztronómia oktatásáért, és csak egy előadást tartott naponta – mutatva, hogy a két tárgy még nem vált el egymástól (UBW I. 78. [57. sz.]).

38 UBW I. 78. (57. sz.); vö. I. 74–75. (55. sz.).

6. táblázat. Professzori státuszok a felsőbb karokon (1516)

Kar	Tanszék	Szakterület	Javadalmazás
Teológiai	disputációk*	skolasztikus	mindenszentek
Teológiai	Szentírás	biblikus	ágostonosok
Teológiai	n. a.	nominalista (G. Biel)	mindenszentek
Jogi	<i>Decretales</i>	kánonjog	mindenszentek
Jogi	<i>Institutiones</i>	római jog	mindenszentek + 20 fl. ⁺
Jogi	<i>Codex Justiniani</i>	római jog	fejedelem (100 fl.)
Jogi	<i>Liber sextus</i>	kánonjog	mindenszentek
Jogi	<i>Digestum vetus</i>	római jog	fejedelem (160 fl.)
Jogi	<i>Digestum novum</i>	római jog	fejedelem (80 fl.)
Jogi	<i>Decretum Gratiani</i>	kánonjog	mindenszentek
Orvosi	n. a.	n. a.	fejedelem (70 fl.)

* Ugyanaz az oktató önkéntesen tartott tomista előadásokat is.

⁺ Kiegészítés a fejedelmi kincstárból.

Lang (1487 k.–1548) jóvoltából informálisan a görög és az alapszintű héber is jelen volt az órákinálatban³⁹ – és az órarend olyan összeállítása, amely a kötelező előadásokkal való ütközések elkerülésén keresztül szabad időkeretet biztosított a humanista tanulmányok számára.

1516 tavaszán a teológiai kar kurzuskinálatában mindössze három rendes előadás szerepelt a disputációk mellett. Staupitz helyett ekkor már Luther tartotta a biblikus órákat, ebben a félévben a *Római levelet* magyarázta. A néhány évvel korábban elhunyt Mellerstadt tomista előadását a mindenszentek alapítvány kanonokja, Petrus Lupinus (†1521)⁴⁰ vette át „szabad akaratóból, térítésmentesen”,⁴¹ viszonzásul azért, hogy kollégái is besegítettek a pénteki rendszeres disputációk tartásába, amelyért ő volt a felelős. A harmadik órát az Itáliában tanulmányúton levő Karlstadtot helyettesítve Amsdorf tartotta a nominalista Gabriel Bielről (1420 k.–1495) (6. táblázat). A teljes kurzuskinálatot nyilván bővítették a felsőbb éves hallgatók által meghirdetett előadások, de értelemszerűen ezek is a skolasztikát erősítették. Luther ekkor már kétségtelenül új szellemiséget képviselt a karon, de azt, hogy a bibliai exegézis jelen volt a tanrendben, nem kell a reformáció előhírnökének tekintenünk. Ez a professzúra a késő középkori oktatási rend része volt, és nem változtatott a kar skolasztikus orientációján. Nincs adatunk arról, hogy a teológiai reformgondolkodás Luthert megelőzően megjelent volna Wittenbergben.⁴²

Hét professzorral továbbra is a jogi karé a tényleges vezető szerep, és ezt tükrözik a jövedelmi viszonyok is (7. táblázat). A jogászprofesszorok fizetése jóval

39 Kathe, H.: i. m. (5. o.) 44–46.

40 Wentz, G.: i. m. (5. jz.) 123.; vö. uo. 132., 137., 154.

41 UBW I. 77. (57. sz.): „aus guten freien willen umbsunst”.

42 Brecht, M.: i. m. (6. jz.) I. 120–121.

7. táblázat. Professzori státuszok száma a felsőbb karokon (1507–1516)

Kar (szakterület)	1507	1508 (terv)	1516	Javadalmazás (1516)
Teológiai	4	5	3	mindenszentek (2) és ágostonosok (1)
Jogi (római)	2	3?	4	fejedelem (80–160 fl.)
Jogi (kánon)	6	4?	3	mindenszentek
Orvosi	1	2	1	fejedelem (70 fl.)
<i>Összesen</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>11</i>	

magasabb volt, mint a többi karhoz tartozó kollégáiké; a bölcsészkar magisztereinél akár nyolcszor többet kereshettek. Folytatódott a hangsúlyeltolódás a kánonjogtól a római jog felé. 1516-ra már egyértelműen az utóbbi oktatói kerültek – egyelőre szerény – többségbe. A mindenszentek alapítványhoz kötött státuszokat érintő személycserék következtében, míg 1507-ben mind a négy kánon jogot adott elő, 1516-ban egyikük már római jogász volt. Wolfgang Stähelin (1488–1521 u.), aki a fejedelmi kincstártól kapta a fizetését, szintén váltott a kánonjogról civil jogra. Christoph Scheurl, a másik kánonjogász, aki 1507-ben az udvartól kapta javadalmazását, 1511 legvégén távozott Wittenbergből, és az utódja a római jogot oktató Christian Beyer (1482 k.–1535) lett. Vagyis amíg 1507-ben a kincstár két-két kánon- és római jogásznak adott fizetést, addig 1516-ban három civiljogász javadalmazását biztosította, és ugyanezen a jogterületen egy negyedik oktatói státuszt jórészt az alapítvány tartott fenn, amely a korábbi négy helyett már csak három kánonjogászt adott az egyetemnek (6. táblázat).

A jogi kar kiemelkedő szerepét jól mutatja az orvosi karral való összehasonlítás is, ahol mindössze két oktatói állásról volt szó, és ekkoriban (1516) ezek közül is csak az egyik volt betöltve, ráadásul ennek javadalmazása a vezető jogászok jövedelmének felét sem érte el (7. táblázat). Az orvosi kar háttérbe szorulása a joggal és teológiával szemben azonban önmagában nem wittenbergi sajátosság, hanem általánosan jellemző a középkori egyetemekre.

A reformáció előestéjén tehát egy lassan változó, a szűk évtizeddel korábban látotthoz hasonló intézményt találunk Wittenbergben. Bár az 1508-as statútumok is inkább megerősítették, mint alapvetően átírták a működés első éveiben kialakult kereteket, az egyetem 1516-ban jobban emlékeztet 1507-es önmagára, mint az 1508-as tervekben körvonalazott főiskolára. Tipikus késő középkori intézmény képét mutatja, amely fejedelmi akaratból, jobbára tartományi vonzáskörzettel jött létre. Jövedelmének fele még egyházi alapítványokból származott (8. táblázat). Mérsékelt skotizmusával Wittenberg szellemiségében is inkább tradicionális iskolának számított, ahol a tanrendet a skolasztikus képzési ideál és követelmények határozták meg. Ez azonban nem zárta ki a humanizmus jelenlétét sem az órákináltnál, sem az informálisan szerveződő szellemi műhelyekben. Az új irányzat az egyetem első másfél évtizede alatt fokozatosan megerősödött Wittenbergben, és hamarosan intézményesen is helyet követelt magának.

8. táblázat. Rendes oktatói állások száma kar és javadalmazás szerint (1516)

Javadalmazás	Teológiai	Jogi	Orvosi	Bölcsész	Összesen
Mindenszentek	2	4		4	10
Ágostonosok	1			1	2
Fejedelem/egyetem		3	1	7*	11
Összesen	3	7	1	12	23

* Vach két tárgyat önállóan tekintve. A szakirodalomban általában az oktatók száma alapján számolják a tanszékeket is. E szerint a bölcsészkar összesen 11, az egyetem pedig 22 státusszal rendelkezett 1516-ban.

Humanista reformok (1518)

Az áttörés Balthasar Vach rektorsága idején, 1518 tavaszán következett be. A változások valószínűleg két fő irányban hatottak.⁴³ Egyrészt érinthették a meglevő kurzusok tartalmát, másrészt új tanszékekben öltöttek testet. Az egyetemi matrikula szerint tervbe vett három új előadás – Plinius, Quintilianus és Priscianus⁴⁴ – eltérő sorsa példázza a lehetséges kimeneteleket. Az első nyilvánvalóan a rektor szívügye volt, mert már a félév elején, 1517 októberében úgy jegyezte be a téli szemeszter megtisztelő első helyére a pár héttel korábban Wittenbergbe érkezett Johannes Rhagiust⁴⁵ (1457–1520) mint az első Plinius-professzort.⁴⁶ Amikor Rhagiust, aki a teológia doktora volt, – élve a számára felkínált szabadsággal – oktatási kötelezettségének egy Jeromos-előadással tett eleget, Vach komoly nyomást gyakorolt rá, hogy a bölcsészkaron mégis tartsa meg a Plinius-kurzust, legalább magánóráként.⁴⁷ Ez aztán csak Rhagiust halála után került be a hivatalos tanrendbe, de akkor már a Quintilianus-előadással összevonva.

Az utóbbi azok közé a tanszékek közé tartozott, amelyeket Bölcs Frigyes 1518 tavaszán⁴⁸ újonnan hozott létre a reformerek kérésének engedve.⁴⁹ Eredetileg

43 Mivel a tervbe vett reformok és a megvalósulásuk nem mindig estek egybe, a forrásokból könnyebb a konkrét – személyhez köthető – változásokat rekonstruálni, mint a pontos intézményi jelentőségüket megállapítani.

44 UBW I. 86. (64. sz.).

45 Rhagiust – vagy latinosan Aesticampianus – az első német költő lehetett, aki a pápától kapta a koszorúját (Poets Laureate i. m. [19. jz.] I. lxxx–lxxxi., bővebben III. 1672–1676. = *John L. Flood*: [R–34] Johannes Rhagiust: Aesticampianus the Younger, Regius Aesticampianus, Rak [= Krebs], Johann Sommerfeld the Younger, 1457–31 May 1520.).

46 *Kathe, H.*: i. m. (5. o.) 55.; vö. *Walter Friedensburg*: Die Berufung des Johannes Rhagiust Aesticampianus and die Universität Wittenberg 1517. Archiv für Reformationsgeschichte 21. (1924) 146–148.

47 *Ulrich Bubenheimer*: Thomas Müntzer: Herkunft und Bildung. Brill, Leiden, 1989. 161–162.

48 A március végi vagy áprilisi datáláshoz ld. *Scheible, H.*: i. m. (29. jz.) 131.: 56. jz.

49 Az egyetem és a fejedelmi udvar közti közvetítésben mindvégig Spalatin játszotta a kulcsszerepet. A reformtörekvések Luther levelezésében is sok nyomot hagytak. A források nagy része már magyarul is hozzáférhető: Luther válogatott művei. VII. Levelek. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther, Bp., 2013. (= LVM VII.) 59–60. (34. sz.) (1517. febr. 8., Johannes Langnak), 62. (41. sz.) (1517.

9. táblázat. Új humanista oktatói állások a bölcsészkaron (1518)

Függ.	Tanszék	Alapszöveg (szerző)	Javadalmazás
11	logika	Arisztotelész (új fordítás)	fejedelem
16 & 13	fizika és metafizika	Arisztotelész (új fordítás)	fejedelem
21 & 18	zoológia és retorika	Arisztotelész és Quintilianus	fejedelem
7	görög	[nyelv és irodalom]	fejedelem
8	héber	[nyelv és irodalom]	fejedelem
15	alapszintű latin/görög/héber	[nyelv]	fejedelem
15	alapszintű latin/görög/héber	[nyelv]	fejedelem

talán nyolc státuszról lehetett szó,⁵⁰ de a konkrét megvalósulásban éppen Quintilianus retorikája összevonódott Arisztotelész zoológiájával. Az oktatónak éves váltásban kellett a szövegeket magyaráznia.⁵¹ A *De animalibus* 1521-től kikerült a tanrendből,⁵² és helyét Plinius vette át.⁵³ A másik hat előadás közül még kettő szolgáltatta Arisztotelész-szövegek magyarázatát, a logika, illetve – összevonva – a fizika és metafizika kapott önálló tanszéket. Ezek esetében azonban a rendelkezés egyértelműen kiköti – és a kitétel Spalatin feljegyzésében is visszatér –, hogy „textualiter secundum novam translationem”,⁵⁴ azaz új fordítások alapján kell őket előadni. Ez azt jelentette, hogy ha nem is a görög eredetit olvasták a diákok, a régi skolasztikus fordítás helyett új, humanista szellemben készült latin változatot kellett használni az oktatásban. Vagyis tíz év után már nem az 1508-as statútumokban tervezett harmadik út, az ágostonos *via Gregorii* megvalósulásáról van szó, hanem az új szellemű tudomány megerősödéséről.

Még egyértelműbben jelzi a humanizmus térnyerését, hogy az új állások nagyobbik fele – a hétből négy – a klasszikus nyelvek oktatásához kapcsolódott. Két státusz a nyelvi alapozó kurzusok tanrendbe emelését biztosította, ezenkívül pedig a két biblikus nyelv kapott egy-egy professzort. A görögprofesszor 80 guldenes éves fizetése jelentősen meghaladta a bölcsészkarai átlagot, ami szintén az új tudomány

máj. 18., Johannes Langnak), 76. (63. sz.) (1518. márc. 18., Georg Spalatinnak), 76–77. (66. sz.) (1518. márc. 31., Johannes Staupitznak), 80. (75. sz.) (1518. máj. 18., Georg Spalatinnak); vö. D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel. I–XVIII. Böhlau, Weimar, 1930–1985. (= WA Br) I. 155.41–46. (64. sz.) (1518. márc. 21., Johannes Langnak), I. 170.20–40. (74. sz.) (1518. máj. 9., Jodocus Trutfetternek).

50 UWB I. 85–86. (64. sz.).

51 Ld. Spalatin feljegyzését a tanszékek betöltéséről (UWB I. 86. [64. sz.]).

52 Plinius bevezetésével kapcsolatban ez lehetett a reformerek egyik legfontosabb szempontja. Mint a legjelentősebb római természettudományos mű szerzője, kiválthatta Arisztotelész tekintélyét ezen a területen is; vö. *Karl H. Dannenfeldt*: Wittenberg Botanists during the Sixteenth Century. In: *The Social History of the Reformation*. Szerk. Lawrence P. Buck–Jonathan W. Zophy. Ohio State UP, Columbus, 1972. 227. és *Charles G. Nauert*: Humanists, Scientists, and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author. *American Historical Review* 87. (1979) 72–85., kül. 80.

53 UBW I. 100. (82. sz.), 118. (109. sz.); vö. *Kathe, H.*: i. m. (5. o.) 56–57., Függ. 17., 18. és 21.

54 UWB I. 85. (64. sz.).

presztízsét mutatja. A kor kiemelkedő humanista tudósának, Johannes Reuchlinnak (1455–1522) az ajánlására ezt a tanszéket tehetséges fiatal rokona, Melanchthon kapta meg. Bölcs Frigyes az orvosi karon szintén létrehozott egy új professzúrát,⁵⁵ az eljáróban említett három előadás közül viszont Priscianus egyáltalán nem kapott önálló tanszéket, hanem a latin grammatika tananyagába épült be. Valamennyi frissen alapított státuszt a fejedelem finanszírozta (9. táblázat).

Az új állások fontos lépést jelentettek az egyetem modernizálásában. Intézményes kereteket teremtettek a humanizmus megerősödésének,⁵⁶ ugyanakkor ez a reform semmit nem tett a skolasztikus tanszékek visszaszorítására. A vizsgarend és az előfeltételeket biztosító kurzusok nem változtak, vagyis a diplomaszerezés formális követelményei továbbra is megmaradtak a skolasztikus rendben. Visszatekintve láthatjuk, hogy az új kinevezéseket jórészt Luther követői kapták, de ez nem jelenti az egyetem intézményes megújítását a reformáció szellemében.⁵⁷ Egyelőre csak kiegészült a korábbi tanrend fontos új elemekkel, de a régi vizsga- és követelményrendszer, amelyet Luther lebontani igyekezett, ekkor még a helyén maradt. Mindez nem a kezdeményezés hiányán múlt. Mind a Luther vezette oktatók, mind a diákok részéről erősödött az igény, hogy az egyre inkább haszontalan nyűgnek és az új teológia számára egyenesen károsnak érzett tanulmányi elvárásokat felszámolják.⁵⁸ Az intézményes változásokhoz azonban idő kell, és még több évbe telt, mire a reformerek célt értek.

A megújulás eddig lezajlott első szakaszát Heinz Scheible nyomán humanista reformoknak nevezhetjük, és megkülönböztethetjük azoktól a későbbi fázisoktól, amelyek szorosabban véve a reformáció szellemében történtek, de amelyeket egyelőre még nem sikerült megvalósítani. A humanista átalakulásban Wittenberg nem volt úttörő, hiszen hasonló reformokat számos más német egyetemen – például Bécsben, Ingolstadtban, Erfurtban, Heidelbergben, Tübingenben – már előbb bevezettek,⁵⁹ de az 1518-as átalakulással felzárkózott a birodalom vezető felsőoktatási intézményei közé.

55 UBW I. 86–87. (65. és 67. sz.).

56 Az 1518-ban létrehozott új tanszékek mindegyike be volt töltve 1520-ban (UWB I. 99–100. [82. sz.]).

57 Vö. *Steven Ozment: The Age of Reform, 1250–1550: An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe.* Yale UP, New Haven–London, 1980. 309–317.

58 Vö. LVM VII. 83–84. (90. sz.) (1518. szept. 2., Georg Spalatinnak), 139. (144. sz.) (1519. febr. 7., Georg Spalatinnak), 142. (159. sz.) (1519. márc. 5., Georg Spalatinnak), 144–145. (161. sz.) (1519. márc. 13., Georg Spalatinnak); ld. még WA Br I. 262.3–13. (117. sz.) (1518. dec. 9., Georg Spalatinnak), I. 349.6–350.31. (155. sz.) (1519. febr. 23., Bölcs Frigyesnek).

59 *Heinz Scheible: Die Reform von Schule und Universität in der Reformationszeit.* Lutherjahrbuch 66. (1999) 259–260.

A reformok második szakasza (1521 körül)

Néhány mozgalmas év következett. Luther országos ismertségre tett szert, sokat volt távol Wittenbergből. 1518 októberében Cajetan bíboros (1469–1534) hallgatta ki Augsburgban, majd 1519 nyarán Lipszében vitázott Johannes Eckkel (1486–1543). Közben reformátori teológiája is egyre markánsabb körvonalakat öltött. Bár a következő év történelemformáló megújulási irataiban összehasonlíthatatlanul többről volt szó, mint pusztán a felsőoktatás átszervezéséről, az egyetemi reform és a curriculum megtisztítása Arisztotelésztől elég fontos volt Luther számára ahhoz, hogy most már a széles nyilvánosság elé lépjen erre vonatkozó programjával.⁶⁰ 1521 áprilisában a birodalmi gyűlés előtt kellett megjelennie Wormsban, az év hátralevő részét pedig Wartburg várában töltötte. Egy decemberi rövid titkos látogatást leszámítva csak 1522 kora tavaszán tért vissza a szász székvárosba.

Közben a diákok özönlöttek a wittenbergi egyetemre. A beiratkozottak száma az 1517-es 242-ről három év alatt 579-re nőtt, és bár utána jelentősen visszaesett az 1527-es mélypontra (73), évtizedekkel Luther halála utánig Wittenberg maradt a legtöbb diákot vonzó német főiskola, legalábbis öt évenkénti átlagban.⁶¹ A diplomázások – egyre csökkenő létszámok mellett – a régi rendben ugyan továbbra is folytak, de a hagyományos előadások népszerűsége jelentősen visszaesett, és a megüresedett állások jobbra betöltetlenül maradtak. A skotista természettudományi előadás 1519-ben megszűnt, amit 1520-ban követett a tomista *logica maior*. A következő évben a párjaik, a tomista természettudomány és a skotista „nagy logika” is hasonló sorsra jutottak⁶² (*10. táblázat*).

Az egyetem és a választófejedelem közti intenzív tárgyalásokat követően 1521 júniusában – Luther wartburgi tartózkodása alatt – komoly tanrendi átszervezés történt.⁶³ További tanszékek szűntek meg vagy alakultak át. Ennek során az arisztotelészi zoológia és logika (új fordítás alapján), valamint Vach retorika-előadása mind felszámolódott. Másrészt viszont új órákat vezettek be. Az oktatói vagy hallgatói érdeklődés hiányában megszűnő utak szerinti logika tanszékek helyére egy *viához* nem kötött logika-előadás lépett.⁶⁴ Ezt egészítette ki egy új bevezető óra a logikába és a retorikába, amely az 1518-ban alapított humanista előadást

60 Ld. *A német nemzet keresztyén nemességéhez* címzett reformirátának (1520) 25. javaslatát in: D. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömmünepére és emlékeztetésére. Szerk. Masznyik Endre. I–VI. Luther-Társaság, Bp.–Pozsony, 1904–1914. II. 94–100., kül. 94–95.

61 *Junghans, H.*: i. m. (24. jz.), grafikon a 224. o. után; *Treu, M.*: i. m. (6. jz.) 48.; vö. *Lüch, H.*: *Juristenfakultät* i. m. (25. jz.) 78.

62 Amit Kathe (i. m. [5. o.] 71. és Füg. 11.) a skotista előadás megszűnése (vö. UWB I. 100. [82. sz.] után új arisztotelészi logika tanszéknek tekint, azt Scheible (Aristoteles i. m. [29. jz.] 134–135.) a tomista előadás folytatásaként értelmezi. A források nem elég részletesek és egyértelműek a kérdés eldöntéséhez. Itt Kathe rekonstrukcióját követem.

63 UBW I. 111–119. (103–109. sz.). Az átszervezés néhány ponton a felsőbb karokat is érintette, de főként a bölcsészkarra vonatkozott. Ennek részleteit tekintem át a következőkben.

64 Vö. 62. jz.

10. táblázat. A hagyományos előadások megszűnése és átszervezése a bölcsészkaron

Függ.	Előadás	Folytatása	Év
14 c)	természettud. (skotista)	megszűnt	1519
11	logica maior (tomista)	megszűnt	1520
11	logica maior (skotista)	logica maior (<i>via</i> nélkül)*	1520/1521
14 c)	természettudomány (tomista)	megszűnt	1520/1521
11	logika (új fordítás)	a logika és retorika alapjai*	1521
20	retorika	a logika és retorika alapjai*	1521
21	zoológia (Arisztotelész)	megszűnt (Plinius) ⁺	1521
11	logica minor (tomista)	a logika és retorika alapjai*	1521/1522
11	logica minor (skotista)	a logika és retorika alapjai*	1522
3 a)	etika (Nikomakhoszi)	megszűnt	1522 vagy előbb
11	logica maior (<i>via</i> nélkül)	megszűnt	1523
16	fizika (új fordítás)	megszűnt (1535-ben újjászerv.)	1523
6	latin grammatika	alapszintű latin/görög/héber ^o	1523/1524
13	metafizika	logika (dialektika)*	1525

* Függ. 11.

** Függ. 12.

+ Függ. 17.

° Függ. 15.

váltotta, és egyszersmind pótolta Vach kieső kurzusát, sőt hamarosan az utakhoz kötött *logica minor*-előadásokat is (10. táblázat). A görög nyelvtant Melancthon tankönyvéből tanították. A matematikát kettéosztották, bár az önálló elemi és magasabb kurzus bevezetése egyelőre csak elv maradt, mivel mindkettőt ugyanaz a személy oktatta váltakozó napokon (11. táblázat).

Az 1518-as változásokhoz képest alapvető különbség, hogy az új tanszékek alapításával akkor csak bővülésről volt szó, mostanra azonban egyértelműen megkezdődött a régi rend visszaszorulása, sőt a tanrend 1521-es átszervezésével ez intézményesült is. Bizonyos mértékig a korábbi esetben is meglévő igények befogadásáról volt szó – a humanizmus a rendkívüli órákínálatban már régóta jelen volt Wittenbergben –, ez mégis kezdeményező volt abban az értelemben, hogy új lehetőségeket biztosított a hallgatók számára (főként a klasszikus nyelvek tanulásában). Ezzel szemben a mostani átszervezés egyértelműen „követi” az eseményeket. A skolasztikus órák felszámolása eddigre már régi követelésnek számított, de intézményi szinten csak akkor következett be, amikor a hallgatók – vagy az előadók⁶⁵ – a „lábukkal már szavaztak”. A változások fokozatosan történtek, ezért nem lehet éles határokat húzni, de az említett szempontok miatt az 1521 körüli éveket az egyetemi reformok második – önálló – szakaszának kell tekintenünk.

65 Pl. – ahogy láttuk – Amsdorf felhagyott skolasztikus előadásaival, és Rhagius is inkább teológiát adott elő, mint filozófiát.

11. táblázat. A tanszékek átszervezése a bölcsészkaron (1521)

Függ.	Tanszék	Jelenlegi javad.	Jövőbeli javad.
12	matematika (elemi és magasabb)	mindenszentek	mindenszentek
11	logica minor (Petrus Hispanus): skotista	mindenszentek	—
11	logica minor (Petrus Hispanus): tomista	mindenszentek	—
11	[Amsdorf kanonoki stalluma]*	mindenszentek	—
–	[Rachals kanonok tanítás alól felmentve]	mindenszentek	—
11	logica maior (via nélkül)	fejedelem (n.a.)	mindenszentek
6	Priscianus és görög grammatika (Melanchthon)	fejedelem (20 fl.)	fejedelem
16	fizika (Arisztotelész <i>modo et ratione Melanchthonis</i>)	fejedelem (20 fl.)	mindenszentek (?) ⁺
11	a logika és retorika alapjai	fejedelem (20 fl.)	fejedelem
18 & 17 b)	Quintilianus és Plinius	fejedelem (n. a.)	mindenszentek (?) ⁺
2 & 20°	költészet és retorika (latin)	fejedelem (n. a.)	mindenszentek
7	görög	fejedelem (n. a.)	fejedelem
8	héber	fejedelem (50 fl.)	mindenszentek
15	alapszintű latin/görög/héber (1)	fejedelem (20 fl.)	fejedelem
15	alapszintű latin/görög/héber (2)	fejedelem (20 fl.)	fejedelem

* Eredetileg a közben megszűnt skotista *logica maior* tanszékhez kötve.

⁺ Vö. 66. jz.

^o Ld. még Függ. 11.

Az átszervezés – legalább javaslat szintjén – a pénzügyeket is érintette. A cél a megszűnt tanszékek jövedelmének átcsoportosítása volt, illetve a mindenszentek alapítvány kanonoki stallumainak teljes körű hasznosítása az egyetemi oktatás finanszírozására. A helyek egy részét jelenleg olyanok töltötték be, akik felmentést kaptak az oktatói feladatok alól (Rachals), vagy beszüntették az eredetileg a stallumhoz kötött skolasztikus órák megtartását, de nem mondtak le a kanonoki javadalomról (Amsdorf), illetve továbbra is ragaszkodtak skolasztikus tanszékükhöz, mint a *logica minor* mindkét professzora. Ezekben az esetekben is készültek tervek, mire fordítódjék majd a jövedelem, ha megürül a kanonoki hely⁶⁶ (11. táblázat). A tantárgylistából az is világos, hogy a változások az 1518-ban – a klasszikus nyelvek oktatását célzó humanista tanszékek alapításával – megkezdett irányban folytatódtak. A héberprofesszor kiemelt fizetést kapott, és bár nincs pontos adatunk a görög tanszéki kollégájával kapcsolatban, tudjuk, hogy Melanchthon fizetése még magasabb volt.

A régi típusú oktatás elsorvadása tovább folytatódott. „A logika és retorika alapjai” a bevezetését követő egy éven belül magába olvasztotta a Petrus His-

66 A részleteket illetően a források némiképp ellentmondásosak. A tervek két változatban fordulnak elő egyazon dokumentumon belül (UBW I. 117–118. [108. sz.]). A héber, a költészet és retorika, a matematika, ill. a logika mindkettőben szerepel, az ötödik helyen azonban egyszer Quintilianust, másszor a fizikát találjuk.

panus-féle *logica minor*t, és 1522 vége előtt mindkét skolasztikus tanszék megszűnt. Luther első előadása, a *Nikomakhoszi etika* talán már korábban felszámolódott. A metafizika tanszék 1523-ban rövid időre önállósodott, de két évvel később végleg megszűnt. Mivel az új státuszok ellátták az új hallgatók latinoktatását, némi átmeneti kísérletezés után 1523–1524 körül a régi grammatika tanszéket is felszámolták. A hagyományos előadások mellett néhány újabb, a reformok korai szakaszában bevezetett óra is hasonló sorsra jutott. Mind az 1518-ban alapított új, humanista arisztotelészi fizika tanszék, mind az 1520-ban létrehozott *logica maior* előadás – amely skotista elődjének összeomlása után újjító szándékkal jött létre – megszűnt 1523 után (*10. táblázat*).

Ekkorra tehát a hagyományos oktatási rend összeomlott a bölcsészkaron. A korábban legnagyobb presztízsű kurzusoknak vége, a skolasztikus előadások és Arisztotelész lényegében eltűntek a tanrendből. Volt azonban ennek egy fontos következménye is, amire az órákinálat megújításával a reformok második szakasza önmagában nem tudott választ adni. A skolasztikus előadások kivezetésével egyidejűleg a diplomaszerzés is lehetetlenné vált, hiszen a hallgatók már nem tudták – és nem is akarták – teljesíteni a hagyományos előfeltételeket. 1521 nyara után a diplomázók száma drasztikusan csökken a bölcsészkaron, és 1523 telére lenullázódik. A teológiai doktorálások száma egy kis késéssel követi ugyanezt a tendenciát. Gyakori ekkortájt, hogy egy hallgató a bölcsészkar kikerülésével azonnal a teológiára iratkozik be, majd hosszabb-rövidebb idő után tanulmányainak bármiféle formális lezárása (diplomázás) nélkül lelkészi állást vállal valahol.⁶⁷ Az órákinálat reformja után most már a tanulmányi rend reformja is nyilvánvalóan elodázhatatlanná vált.

A reformok harmadik szakasza (1523–1526)

A megújulás programját Melanchthon hirdette meg „*Encomium eloquentiae*” című egyetemi beszédében 1523-ban.⁶⁸ Amikor a következő télen ő töltötte be az egyetem rektori tisztét, hozzálátott a terv gyakorlati megvalósításához.⁶⁹ Minden hallgató számára kötelezővé tette a személyes tanulmányi terv kidolgozását a kollégiumvezető tanárok irányítása alatt. Minden hallgató mellé tutort is kívánt állítani. A terv ugyan eleinte elakadt az érintettek ellenállásán, de később hatékonyan működött, különösen az olyan professzorok esetében – Melanchthon és Luther is közéjük tartozott –, akik kosztos diákokat fogadtak a házukba. Az asztali beszélgetések páratlanul fontos pedagógiai fórummá váltak.

67 Scheible, H.: Aristoteles i. m. (29. jz.) 128., 136–138.

68 Philipp Melanchthon: Az ékesszólás dicsérete. In: Retorikák a reformáció korából. Szerk. Imre Mihály. 3., jav. kiad. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. 32–48.

69 UBW I. 128–130. (131. sz.). Az egyetem 1520-as évek eleji reformjához ld. még Brecht, M.: i. m. (6. jz.) II. 241–243.; Irene Dingel: Luther und Wittenberg. In: Luther-Handbuch. Szerk. Albrecht Beutel. Mohr Siebeck, Tübingen, 2005. 170–171.; Heinz Scheible: Melanchthon: Eine Biographie. Beck, München, 1997. 38–41.

A filozófiai disputációk ugyan nem voltak egészen haszontalanok, de eddigre már kimentek a wittenbergi divatból. Ezek megújításaként Melanchthon kétheti rendszerességgel deklamációkat vezetett be, amelyeket felváltva hol a retorika- és grammatikaprofesszorok, hol – a tanárok vezetése mellett – a diákok tartottak. Megváltozott formában a disputációk is a tanrend részei maradtak, de a témákat ezentúl nem a metafizika, hanem a természettudományok területéről vették. A matematika- és fizikaprofesszoroknak is kötelességévé vált a havi disputációk vezetése. Melanchthon oktatásszervezőként és gyakorló szerzőként is nagy hangsúlyt fektetett a magas szintű beszédkészség, az ékesszólás elsajátítására. Maga is több száz beszédet írt, amelyeket különböző egyetemi alkalmakkor nemritkán kollégái vagy tanítványai mondtak el.⁷⁰

Azok az újítások, amelyeket Melanchthon itt hivatalosan is beépített az egyetemi élet rendjébe, a wittenbergi szellemi életben, elsősorban a teológiában bekövetkezett változásokat képezték le. Ahogy a leáldozóban levő skolasztika helyére a reformatori teológia lépett, a bölcsészképzésben úgy vették át a logika és a metafizika szerepét a nyelvek és a retorika, illetve a klasszikus műveltség és a természettudományok.⁷¹ Az új tanulmányi program jól kitapintható célja egyrészt a nyilvános ígéhirdetői szolgálatra való felkészítés és az ehhez szükséges készségek átadása, másrészt pedig a teremtett világban – természetben és társadalomban – való eligazodás megkönnyítése volt.

Az új rend bevezetése eltartott néhány évig, de az évtized közepére befejeződött a kiépítése.⁷² 1526-ban új tanulmányi szabályzatot is készített Melanchthon a bölcsészkar számára.⁷³ Ebben háromlépcsős rendet alakított ki az alapoktól a felsőbb karokra való átlépés előkészítéséig, és szigorúan előírta a különböző szintek sorrendjének betartását. Az első lépcsőfok legfontosabb feladata a megbízható latintudás megszerzése. Ez elvezethet az alapidiploma (BA) megszerzéséhez. A következő szint (MA) programja az „enciklopédia” mélyebb szintű elsajátítása. Melanchthon ezen a 16. századi teljes tudásanyag – általános műveltség – megszerzését érti. Ebben a természettudományok fontos – bár korántsem kizárólagos – szerepet játszottak. A görög – illetve leendő teológusok számára a héber – nyelv oktatása is ehhez a szinthez kapcsolódik. A pedagógiai program azonban nem annyira a puszta tárgyi tudás átadását, mint inkább a személyiség és gondolkodás formálását tűzi ki célul. Végül a harmadik lépcsőfok feladata a magasabb karokon való továbbtanulás előkészítése, minden esetben a konkrét szakirány követelményei szerint. A szintek közti átmenet előfeltétele sokkal inkább bizonyos készségek megszerzése, semmint előírt kreditpontok összegyűjtése. Melanchthon a tananyag tartalmára vonatkozóan is ad iránymutatást, amikor név szerint említ bizonyos

70 Vö. *Horst Koehn*: Philipp Melanchthons Reden. Verzeichnis der im 16. Jahrhundert erschienenen Drucke. Archiv für Geschichte des Buchwesens 55. (1984) 1277–1496.

71 A természettudományi program megújításának monografikus tárgyalásához ld. *Kusukawa, S.*: i. m. (10. jz.).

72 A megújulásra már 1523 tavaszán született javaslat (UBW I. 124. [122. sz.]). A két rétor végül 1525-ben nevezték ki (UBW I. 132–134. [139. sz.]).

73 UBW I. 146–147. (148. sz.).

12. táblázat. Rendes oktatói állások a bölcsészkaron (1525)

Függ.	Tanszék	Javadalmazás
7	görög	60 fl.
8	héber	60 fl.
18 & 19	Quintilianus (rétor is)	60 fl.
11 & 19	a logika és retorika alapjai (rétor is)	60 fl.
2	költészet	40 fl.
12	matematika	40 fl.
16	fizika	30 fl.
15	alapszintű latin/görög/héber	30 fl.

szerezőket – például Terentiust, Cicerót, Vergiliust, Erasmust, Proclust, Quintilianust –, hogy a tanárok az ő műveikből oktassák az ifjúságot. Ezzel lezárult a curriculum átfogó megújítása az 1516-ot megelőző időszakhoz képest.

Bölcs Frigyes már nem érte meg ezeket a változásokat. Halála után, 1525-ben öccse örökölte meg a választófejedelemséget. Luther és Melanchthon sürgetésére⁷⁴ Állhatatos János (1468, 1525–1532) hamarosan hozzálátott az egyetem intézményi-financiális reformjaihoz.⁷⁵ A széles körű rendezés a főiskola személyi állományának egészét érintette a professzoroktól a gazdasági hivatalvezetőn át a hivatalsegédekig. Az oktatók minden karon jelentős fizetésemelésben részesültek. Olyan tanárok, akiknek a tanszéke időközben megszűnt vagy akiknek az egészségi állapota megromlott, nyugdíjat kaphattak.⁷⁶ Az 1518 óta megfigyelhető tendenciának megfelelően a bölcsészkaron a legmagasabb fizetést a klasszikus nyelvek professzorai kapták (12. táblázat). Luther és Melanchthon számára a fejedelem karfüggetlen professzori státuszokat létesített évi 200 guldenes kiemelt javadalmazással. Luther, aki ezen a nyáron házasodott meg, szerzetesként korábban egyáltalán nem kapott honoráriumot, Melanchthon fizetése pedig megduplázódott. A reformátorok ettől kezdve előadásaik tárgyát is szabadon megválaszthatták. A fizetésemelések tökeigényét a mindenszentek alapítvány átszervezése biztosította. A kolostor nagyjából kiürült, a fénykorában 81 tagot számláló közösségnek mostanra a sekrestyessel együtt alig 15 tagja maradt. A jövedelmek ugyan akadozva folytak be, de fegyelmezett gazdasági irányítás mellett az alapítvány biztosítani tudta az egyetem számára a szükséges forrásokat.

74 LVM VII. 421–423. (937. sz.) (1525. okt. 31., Állhatatos Jánosnak); ld. még WA Br III. 501.1–502.25. (870. sz.) (1525. máj. 20., János Frigyesnek) és III. 575.1–20. (921. sz.) (1525. szept. 15., Állhatatos Jánosnak); vö. LVM VII. 394–395. (789. sz.) (1524. nov. 1., Georg Spalatinnak).

75 UWB I. 132–145. (139–147. sz.).

76 Így Jakob Premsel, a skolasztikus metafizika professzora 1510–1518 között (évi 20 gulden), ill. Thomas Eschus (1445 k.–1535), az orvosi kar magántanára (évi 30 gulden) (UBW I. 134. [139. sz.] és 143. [145. sz.]).

Az oktatói státuszok 1521-ben megkezdett átszervezése ezzel szintén befejeződött. A bölcsészkar tanszékek pontos száma nem egyértelmű,⁷⁷ de nagyjából visszatértünk a reformok előtti, 1516-os szintre (vagy az alá), amikor az alapképzésben 12 rendes előadást tartott fenn az egyetem. Az oktatott anyag azonban radikálisan megváltozott. A skolasztikus előadások teljességgel hiányoznak a tanrendből és az oktatói státuszok közül (a metafizika ebben az évben szűnt meg). Gyakorlatilag semmi nem maradt abból, ami alig tíz éve még az egyetemi képzés gerincét adta Wittenbergben. A reformok korábbi szakaszának bizonyos újításai sem éltek túl ezt az időszakot. A két alapszintű nyelvoktatói állás közül az egyiket felszámolták. Ebben a hallgatói létszám visszaesése meghatározó tényező lehetett. A grammatika tanszék átszervezéséről több próbálkozás után végül is lemondtak, és a státuszt törölték. Másrészt viszont a rétori állásokat betöltötték, még ha az oktatói karon belülről is kaptak ketten kinevezést, és nem bővült velük a tanári létszám. Az átszervezés nyertese végső soron a klasszikus nyelvek oktatása (amely kifejezetten megerősödött) és a természettudományi képzés lett (12. táblázat).

A felsőbb karokon kevésbé voltak drámaiak a változások, de az átrendeződés azokat is érintette. Luther – és részben Melanchthon – karfüggetlen státusza egyértelműen a teológiai fakultást erősítette, amely ekkorra ténylegesen is vezető szerephez jutott az egyetemen. Ez a kiemelt fizetések mellett abban is megmutatkozott, hogy az intézmény legbefolyásosabb vezetői a teológiaprofesszorok voltak. A fejedelmi udvar velük konzultált az egyetemet érintő kérdésekben. A jogászprofesszorok száma kicsivel csökkent a tíz évvel korábbihoz képest. Ennél sokkal fontosabb változás, hogy most már mind az öt tanszék a római jog területén működött. Az 1520-as évek eleje óta nem tanítanak kánonjogot Wittenbergben. Ezzel elérte végpontját az az átrendeződés, amely jóval a reformáció kezdete előtt, még az egyetem korai időszakában megindult. Az orvosi kar továbbra is a leggyengébb, de a második professzori státusz tényleges betöltése lényeges erősödést jelentett számára (13. táblázat).

13. táblázat. Áttekintés a professzori státuszokról a felsőbb karokon (1525)

Kar	Státuszok száma	Javadalmazás
Karfüggetlen professzor	2	200 fl.
Teológiai (Luther nélkül)	2	60–[n. a.] fl.
Jogi (római)	5	30–160 fl.
Orvosi	2	70–80 fl.
Bölcsész (Melanchthon nélkül)	kb. 8	30–60 fl.
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	

⁷⁷ Melanchthont megnövekedett tanszabadsága függetlenítette a tanszékektől, de reguláris előadásokat tartott. Premeis ugyanakkor még az oktatói jegyzékben szerepelt, de ténylegesen már régóta nem tanított.

Az 1520-as évek közepén tehát tovább tisztult az intézmény tanszéki profilja. A reformok harmadik fázisának azonban nem ez a legfontosabb ismérve, hiszen itt voltaképpen csak az 1521 körül megtörtént átállás befejeződéséről van szó. Az 1518-as újtó bővítést követően a „régikola” felszámolása hosszabb időt vett igénybe, utolsó hullámai csak az 1520-as évek közepére ültek el. A harmadik szakasz valódi újdonsága még csak nem is a pénzügyi átszervezés – ennek előzményeit is láttuk már 1521-ben –, hanem a tanulmányi rend megújítása. Melanchthon új tanulmányi és vizsgaszabályzata átszervezte a képzés gyakorlati részét (deklamációk, disputációk), tisztázta az alapképzés és a felsőbb karok viszonyát, és kialakította az előbbi belső működési rendjét. Ezzel újból megerősítette a diploma-szerzés lehetőségét, és biztosította azt, hogy az egyetemi képzés betölthesse formális célját. Ebben a szakaszban a reform ismét lépéselőnybe került az egyetemen zajló folyamatokkal szemben. Az intézmény olyan működésmódot alakított ki, amellyel nem pusztán követte a hallgatói igényeket, hanem irányt szabott a leendő értelmiség szellemi fejlődésének.

Az új intézményes rend megerősítése (1533–1536)

Az eddig vázolt reformokkal lényegében megtörtént a wittenbergi egyetem megújítása a reformáció szellemében. 1527 után a hallgatói létszám ismét emelkedni kezdett, s a Leucorea még évtizedekig a Német-római Birodalom legnépszerűbb főiskolája maradt.⁷⁸ Az 1530-as években már csak apróbb kiigazításokra és az elért eredmények megszilárdítására volt szükség. Erre I. János Frigyes (1503, 1532–1547, 1554) trónra lépése után került sor, aki 1532-ben örökölte meg apjától a választófejedelemséget.

Melanchthon új statútumokat fogalmazott meg a teológiai kar számára 1533-ban.⁷⁹ Ebben a professzori állások számát négyben határozta meg, de csak háromnak a szakterületét jelölte ki. Az Ó- és Újszövetség könyvei mellett a patrisztikus irodalmat, elsősorban Augustinus műveit kellett magyarázni. A skolasztikus megközelítést most már hivatalosan is felváltotta az írásmagyarázat mint a teológia művelésének alapvető módja, és ez a szemlélet kiterjedt a dogmatikára is. Negyedévenként ezen a karon is kellett disputációkat tartani, és Melanchthon a doktori fokozat megszerzésének rendjét is kidolgozta. Ezzel megnyílt az út a professzori utánpótlás biztosítása előtt. 1525 óta ugyanis szüneteltek a teológiai doktorálások Wittenbergben, és ez hosszabb távon magának az intézménynek a fennmaradását veszélyeztette volna. A nyár elején János Frigyes jelenlétében sor is került az első fokozatszerzésre,⁸⁰ majd az egyik friss diplomás, Caspar Cruciger (1504–1548) megkapta teológiai professzori kinevezését a karra.

78 Vö. 61. jz.

79 UBW I. 154–158. (171. sz.); vö. *Brecht, M.*: i. m. (6. jz.) III. 115–135.; *Scheible, H.*: Melanchthon i. m. (69. jz.) 51–56.; *Uő.*: Reform i. m. (59. jz.) 260–261.

80 UBW I. 158. (174. sz.).

Két évvel később, 1535 tavaszán intenzív és alapos egyeztetésekre került sor az egyetem és a választófejedelem között.⁸¹ Ennek eredményeként a következő év májusában János Frigyes kiadott egy új alapítványi okiratot (*Fundationsurkunde*) az egyetem számára.⁸² Ez a dokumentum részletes bepillantást enged az egyetem szervezeti, anyagi és személyi helyzetébe az 1530-as évek közepén. Kisebbségi eltérések természetesen megfigyelhetők, összességében a legszembetűnőbb mégis az, mennyire emlékeztet az ekkori kép az 1525-ös állapotokra. A hasonlóságok akkor válnak különösen markánsná, ha a megelőző tíz év történéseivel vetjük egybe a fejedelmi rendelkezést. Míg az 1516–1526 közötti évtized a példátlan átalakulás időszaka volt, a következő tíz év éppen a stabilitásával tűnik ki. Abban, ami most – 1536-ban – intézményesül, tulajdonképpen semmi új nincs 1525–1526-hoz képest. Azok a reformok, amelyekért Luther már az 1510-es években küzdött, és amelyek megvalósulásában Melanchthon kulcsszereplő volt az 1520-as évek eleje óta, most hivatalosan is beépültek az egyetem alkotmányos rendjébe.

A fejedelem feloszlatta a mindenszentek alapítványt, és minden jövedelmét az egyetemre ruházta, amelyet további összegekkel egészített ki. A szabályozás ugyanakkor világos határt húzott az egyes státuszokhoz tartozó alapilletmény és a konkrét személynek szóló külön juttatások közé. (Luther most már évi 300 guldent kapott, és mások is részesültek fizetéskiegészítésben.) Az egyéni oktatói kiváltságok is – például Luther és Melanchthon megnövekedett tanzabadsága – elkülönültek a tanszékekhez kötött általános kötelelıségektől. A rendezés természetesen érintette az egyetem nem oktatói státuszú alkalmazottainak teljes körét is. Ez az új finanszírozási és szervezeti rend, amely most már struktúrákban, státuszokban gondolkodott és a konkrét kinevezéseket, személyi döntéseket és órarendi részletkérdéseket ettől elkülönülten kezelte, hosszú időre biztosította az egyetem működıképességét.

A bölcsészkar továbbra is az egyetem legalacsonyabb presztízsszű, de legnagyobb méretű kara maradt. Az új rendelkezés tizenegy tanszék alapított itt: kisebb változtatásokkal azokat rögzítette, amelyek már 1525-ben is működtek. Megszűnt a Plinius- és Quintilianus-előadás, de létrejött egy második latin tanszék Terentius és grammatika tematikával. A logikai és retorikai bevezetés szintén töröltődött, és a skolasztikus örökség immár évtizedekre elhúzódó átalakítása egy dialektika és egy retorika tanszék létrehozásával jutott nyugvópontra. Szervezetileg újraalakult az etika tanszék is, de ez a professzori állás még sokáig betöltetlen maradt. A tanszékek karon belüli hierarchiáját továbbra is a bibliai nyelvek professzorai vezetik mind presztízsből, mind javadalmazásban (*14. táblázat*). A heti váltásban tartott deklamációk és disputációk rendje szintén rögzült. A rendelkezés pénzbüntetés terhe mellett minden oktató számára kötelezővé tette a disputációkban való részvételt. A deklamációkért felelıs rétorokat továbbra is a tantestületen belülről nevezték ki, és ezt a feladatkört szervezetileg a dialektika és retorika tanszékekhez

81 UBW I. 162–172. (183–192. sz.).

82 UBW I. 172–184. (193. sz.).

14. táblázat. Rendes oktatói állások a bölcsészkaron (1536)

Függ.	Sorsz.*	Tanszék	Javadalmazás
8	1	héber	100 fl.
7 & 19 ⁺	2	görög (deklamációkért is felelős)	100 fl.
2	3	költészet	80 fl.
2 & 19 ⁺	4	Terentius és grammatika (deklamációkért is felelős)	80 fl.
12 a)–b)	5–6	matematika (elemi és magasabb)	80 fl.
11 & 19 ⁺	7	dialektika (deklamációkért is felelős)	80 fl.
20 & 19 ⁺	8	retorika (deklamációkért is felelős)	80 fl.
16	9	fizika	80 fl.
3 b)	10	etika	80 fl.
15	11	alapszintű latin/görög/héber	40 fl.

* A *Foundationsurkunde* számozása szerint (UBW I. 177. [193. sz.]).

⁺ Ld. 83. jz.

köztették. Ugyanakkor a deklamációk felügyeletére a görög- és a második latinprofesszor is megbízást kapott.⁸³

A teológiai kar négy státusza, amelyet a Melanchthon-féle 1533-as szabályozásban láttunk, lényegében megmarad, bár közülük csak három minősül tanszéknek. Az első kettőt teljes óraszámú oktatási kötelezettség terheli, míg a harmadik terhelése ennek csak fele, mivel betöltőjének hetente kétszer prédikálnia is kell. Cserébe viszont a városi lelkész is – akinek szintén rendelkeznie kell teológiai doktorátussal vagy legalább licenciátussal – tanít fél órászámban az egyetemen. Tartalmilag mindhárom tanszék biblikus. Az Ó- és Újszövetség legfontosabb iratait magyarázó előadások mellett a kisebb jelentőségű kanonikus szövegek is kaptak egy tanszékét. A patrisztika szerepe a Melanchthon-féle elosztáshoz képest csökkent. Összességében a teológusok maradtak a teljes tanári kar anyagilag legmegbecsültebb tagjai (15. táblázat).

A jogi karon már csak négy professzornak volt tanszéke, de köztük rangban a második ismét kánonjogász lett. A tudományterület oktatásának újbóli bevezetését az indokolta, hogy a házasság- és örökösödésjogi kérdések rendezésében szükségesnek bizonyult. A jogászprofesszorok munkaköri leírásának továbbra is része maradt a jogi tanácsadás az udvar számára, illetve bírósági feladatok ellátása. Amit a jogászok elvesztettek, azt az orvosi kar nyerte meg, ahol a görög-római, illetve perzsa tudomány művelése mellett mostantól egy harmadik tanszék is létesült az anatómia oktatására (15. táblázat). Ezzel a három magasabb fakultás mérete – ahogy az a tanszékek számában tükröződik – nagyjából ki-

83 A rendelkezés nem teljesen egyértelmű. Az oktatók listája szerint a dialektika- és retorikaprofesszorok kötelessége a heti deklamációk megtartása (UBW I. 177. [193. sz.]). A disputációkról és deklamációkról szóló szakasz viszont érthető úgy is, hogy a (fent nevezett) rétorok mellé állítja a görög- és a Terentius-professzort a deklamációk további felelőseiként, de akár úgy is, hogy az utóbbiakat nevezi meg rétorokként, és az ő feladatukká teszi a deklamációk felügyeletét (UBW I. 178.).

15. táblázat. Professzori státuszok a felsőbb karokon (1536)

Kar	Sorsz.*	Tanszék	Szakterület	Feltétel**	Javadalom
Teológiai	1	Újszövetség ⁺	Szentírás	Dr.	200 fl.
Teológiai	2	Ószövetség ⁺⁺	Szentírás	Dr.	200 fl.
Teológiai	3	levelek (Pál, Péter, János)	Szentírás és igehirdetés	Dr.	200 fl.
Teológiai	[+1]	városi lelkész ^o	igehirdetés és Szentírás	Lic.	+60 fl. ^{oo}
Jogi	1	<i>Digesta</i>	római jog	Dr.	200 fl.
Jogi	2	<i>Decretales</i>	kánonjog	Dr.	180 fl.
Jogi	3	<i>Codex Justiniani</i>	római jog	Dr.	140 fl.
Jogi	4	<i>Institutiones</i>	római jog	Lic.	100 fl.
Orvosi	1	Hippokratész és Galénosz	görög-római	Dr.	150 fl.
Orvosi	2	Rhazes és Avicenna	perzsa	Dr.	130 fl.
Orvosi	3	anatómia		Lic.	80 fl.

* A *Fundationsurkunde* számozása szerint (UBW I. 174–176. [193. sz.]).

** Az állás betöltésének minimális előfeltétele (doktorátus/licenciátus).

⁺ Róma, Galata, János evangéliuma.

⁺⁺ 1Mózes, Zsoltárok, Ézsaiás és Augustinus: *De spiritu et litera*.

^o Előadás: Máté evangéliuma, 5Mózes és a kispróféták.

^{oo} Lelkészi javadalmazása mellett.

egyenlítődt. A diplomakövetelménynek számító disputációk mellett minden felsőbb karon kötelező volt negyedévente rendszeres disputációkat is tartani, és minden kinevezett tanárnak részt kellett vennie az oktatási programnak ebben a részében.

János Frigyes átfogó reformjai rengeteget tettek az egyetem hosszú távú működőképességének biztosításáért, minden kart érintettek és kiterjedtek az intézmény működésének gyakorlatilag valamennyi területére. Ennek ellenére inkább az 1520-as évek közepére kialakult új status quo kisebb kiigazításokat is magában foglaló megerősítésének kell tartanunk, mint a megújulási folyamat újabb önálló szakaszának. Kétségtelen, hogy bizonyos folyamatok most teljesebben ki, de az 1530-as évek szabályozása új irányba már nem terelte őket, csak a letisztulásukat segítette. Élő, működő intézményként az egyetemnek szervezeti szinten is újra meg újra szüksége volt kisebb beavatkozásokra, hogy alkalmazkodni tudjon a változó környezethez és meg tudja őrizni működésének lendületét.⁸⁴ Ezek azonban nem változtattak érdemben az 1520-as években kialakított és 1536-ban okirattal rögzített kereteken.

84 Pl. 1538-ban a fejedelem értelmező magyarázatokat fűzött az alapítványi okirathoz (UBW I. 203–212. [212. sz.]); 1545 végén Melanchthon írt új statútumokat az egyetem és egyes karai számára (UBW I. 255–277. [271–273. sz.]).

Összefoglalás

A wittenbergi egyetem reformja alig tíz év alatt zajlott le az 1510-es évek második fele és az 1520-as évek közepe között. A megújulás több lépcsőben történt. A bölcsészkaron először – 1518-ban – hét új tanszék jött létre, aminek következtében számottevően bővült az órakinálat. Jelentősen megerősödött a klasszikus nyelvek oktatása. Az új, humanista fordításokon alapuló logika-, fizika- és metafizika-előadások esetében pedig olyan kurzusok kerültek be a tanrendbe, amelyek tematikájukban ugyan megegyeztek a korábbi skolasztikus órák anyagával, de megközelítésükben újszerűek voltak. Ez a változás azonban sem a hagyományos tanszékeket, sem a vizsgarendet és a diplomakövetelményeket nem érintette közvetlenül. Helyi szinten a reformok igen jelentősek voltak – mintegy másfélszerezésre növelték a hallgatók rendelkezésére álló előadások számát és a biblikus nyelvek terén egészen új lehetőségeket nyitottak meg előttük, sőt a felsőbb karok közül legalább az orvosi fakultást érintették –, de a németországi felsőoktatás szélesebb kontextusában Wittenberg teljesítménye ekkor még nem kiemelkedő. Az Elba-parti főiskola a reformok első lépésével követte a vezető német egyetemek példáját, és a humanista szellemű megújulásban felzárkózott hozzájuk.

A második szakaszban meghaladottá váltak és fokozatosan kivezetődtek a korábban meghatározó jelentőségű skolasztikus előadások, helyüket pedig – ha a tudományterület egyáltalán igényelt további erősítést – új kurzusok foglalták el. Ebben a felgyorsuló külső események, a reformáció kezdeti lendülete és a Luther hírére Wittenbergbe sereglő diákok érdektelensége az oktatás hagyományos elemei iránt fontos, sőt talán meghatározó tényezők voltak. A kurzuskinálat átszervezése itt már nem egyszerű bővülést, hanem a régi helyére lépő újat jelent. Ha az egyetem nem is pusztá elszenvedője a változásoknak, és az illetékesek nem is nézték tétlenül az eseményeket, ebben a fázisban inkább csak követték, mint valóban irányították őket. Mindennek volt egy mellékhatása is, ami további konstruktív lépéseket igényelt. A régi órák megszűnésével ugyanis ellehetetlenült a diplomakövetelmények teljesítése, ami rövidesen oda vezetett, hogy az egyetemnek nem voltak végzős hallgatói.

Ezt a helyzetet orvosolta 1523-tól a reformok harmadik szakasza. Ekkor Melanchthon irányítása mellett átalakult a képzési és követelményrendszer. A bölcsészkar újra megtalálta helyét az egyetemen belül, mint az általános műveltség megszerzésének és a felsőbb karok számára nélkülözhetetlen alapkészségek és -ismeretek elsajátításának színtere. A folyamat velejárója volt az órakinálat további kiigazítása. Most zárult le a skolasztikus tanszékek felszámolása, és majdnem végleges formát öltött a tantárgyi szerkezet, de ebben a szakaszban ezek másodlagos jelentőségűek. A tanrendi oldalon a képzés gyakorlati részének az átszervezése, a deklamációk bevezetése és a disputációk radikális megújítása jelenti a meghatározó elemet. Ezzel Wittenberg nemcsak magára talált, hanem az egész német, illetve európai felsőoktatás számára úttörővé vált, és az itt megszerzett vezető szerepét sokáig meg is tudta őrizni.

16. táblázat. Rendes oktatói állások a bölcsészkaron (1507–1536)

Függ.	Tanszék	1507	1516	1518	1521	1525	1536 ⁺
11	logica maior	skotista	skotista	skotista			
11	logica maior	tomista	tomista	tomista			
14 b)–c)	természettudományok (fizika)	skotista	skotista	skotista			
14 b)–c)	természettudományok (fizika)	tomista	tomista	tomista			
11	logica minor	skotista	skotista	skotista	skotista		
11	logica minor	tomista	tomista	tomista	tomista		
14 b)	<i>De coelo et mundo</i> stb.	skotista					
14 b)	<i>De coelo et mundo</i> stb.	tomista					
3 a)	etika	skolasztikus	skolasztikus	n. a.			10. sz. ^o
13	metafizika	skolasztikus	skolasztikus	ld. fizika (új fordítás)			
12 [b)]	matematika [magasabb] (asztronómia)		skolasztikus	betöltve	betöltve	betöltve	5. sz.
12 a)	elemi matematika				ld. magasabb mat.	betöltve	6. sz.
6	grammatika	humanista	humanista	humanista	betöltve		
2	grammatika és Terentius						4. sz.
2	latin költészet	humanista	humanista	humanista	betöltve	betöltve	3. sz.
20	retorika	[humanista]*	humanista	humanista	ld. latin költészet		8. sz.
5	történelem	humanista					
–	[költészet]	humanista					
11	<i>Logika</i> (új fordítás)			humanista			
11	<i>Logika</i> (via nélkül)				betöltve		
11	a logika és retorika alapjai				betöltve	betöltve	
11	logika (dialektika)						11. sz.
16	fizika (új fordítás)			humanista	betöltve	betöltve	9. sz.
21	zoológia			ld. Quintilianus			
17	Plinius				ld. Quintilianus		
18	Quintilianus			humanista	betöltve	betöltve	
8	héber			humanista	betöltve	betöltve	1. sz.
7	görög			humanista	betöltve	betöltve	2. sz.
15	alapszintű latin/görög/héber (1)			humanista	betöltve	betöltve	11. sz.
15	alapszintű latin/görög/héber (2)			humanista	betöltve		

* Vach Sallustius-előadása.

⁺ A *Foundationsurkunde* számozása szerint.^o Betöltetlen.

17. táblázat. Professzori státuszok száma karok szerint (1507–1536)

Kar	1507	1508 ⁺	1516	1518	1521	1525	1536
Teológiai	4	5	3	3	3	2+1	3(+1)
Jogi	8	7	7	n. a.	1*	5	4
Orvosi	1	2	1	2	2	2	3
Bölcsész	15	15	12	18	13	8+1	11
Összesen	28	29	23	23+	19(+)	17+2	21(+1)

⁺ Terv.

* A katalógus egyetlen jogi előadást említ, de a lista valószínűleg nem teljes.

Mindeközben a tanrend radikálisan megújult. Az egyetlen előadás, ami már az 1507-es tanrendben is szerepelt, és még 1536-ban is hallgathatták a diákok, a latin költészet volt.⁸⁵ A nem sokkal később létrehozott önálló matematika tanszék is meglehetősen stabilnak bizonyult. A retorika és a fizika több átszervezés árán maradhathatott meg. Végül még a logika és – elvben – az etika is megtalálta megváltozott – és a korábbiakhoz képest kifejezetten korlátozott – helyét a kurzuskínálatban. Ha bizonyos elemek megléte a folytonosság látszatát kelti is, valójában a szervezeti változások mellett egy alapvető tananyagreform is lezajlott. A skolasztika kiszorult az egyetemről, és Arisztotelész jelentősége is elhalványodott. A teológiai karon egyáltalán nem kapott helyet, és a bölcsészképzésben is erősen alárendelt helyzetbe került. Ezzel szemben erősödött a természettudományok szerepe, a skolasztikus szemlélet, a logika és a metafizika helyét pedig átvette a klasszikus nyelvek oktatása, a filológia és a retorika. A bölcsészképzés középpontjába ezzel az új teológia, az exegézis és igehirdetés számára alapvető készségek oktatása került.

A reformok azonban nem korlátozódtak a bölcsészkarra. A felsőbb karok között mindig is az orvostudományi fakultás volt a szegény rokon. Bár 1536-ban még mindig sereghajtó, egyszerismind az előző harminc év talán legnagyobb nyertese is. Tanszékeinek száma ez alatt az idő alatt megháromszorozódott. Arányaiban ehhez fogható fejlődéssel semelyik másik kar nem dicsekedhet (17. táblázat). A 16. században a „wittenbergi anatómia” – az orvostudomány, filozófia és teológia egy különös ötvözete – rendkívül sikeresnek bizonyult.⁸⁶

A jogi kart érintő változások két szinten jelentkeztek. Egyrészt olyan folyamatok következtében, amelyeknek a gyökerei a reformáció előttre nyúltak vissza, és lényegileg függetlenek voltak a vallási megújulási mozgalmtól, a kar belső erőviszonyai alapvetően átrendeződtek. Az egyetem alapításakor a római jog teljes egészében hiányzott a kínálatból, és a kánonjog volt a kizárólagosan meghatározó. Az 1520-as évek elejére ez homlokegyenest megfordult, és egy darabig mindenestől megszűnt a kánonjog oktatása Wittenbergben. Később az aránytalanság valamelest enyhült, de a római jog egyértelmű fölénye megmaradt.

85 Érdekessége, hogy az előadó személye sem változott, mindvégig Balthasar Vach tartotta, aki az egyetem első fél évszázadának egyik leghosszabb ideig szolgáló oktatója volt.

86 Vö. *Nutton, V.*: i. m. (27. jz.).

Másrészt a 16. század előrehaladtával a jogi kar egészének jelentősége csökkent az egyetemen belül. Kezdetben egyértelműen a jogászoké volt a legtekintélyesebb kar, ami a fizetésekben is tükröződött. Ezt azonban a reformáció megváltoztatta. A teológia, amely papírforma szerint mindig is az élen állt, ténylegesen is átvette a vezető szerepet. Az 1530-as évekre ez már az intézményi struktúrában is világossá vált. Itt voltak a legmagasabbak a fizetések, és a tanszékek számában is eltűnt a különbség a két kar között (*17. táblázat*). Az egyetem vezető tisztségviselői is a teológiáról kerültek ki. A reformáció magától értődően befolyásolta a kar oktatási programját is. Az 1510-es évek közepéig meghatározó skolasztika napja leáldozott, helyére a biblikus teológia lépett. Ez az egyes tanszékekhez rendelt tananyag is lemérhető. Az 1530-as években már mindegyik professzor feladata az, hogy a bibliai könyvek egy-egy csoportját magyarázza.

Az intézményi, tanrendi és tananyagbeli reformokkal párhuzamosan az egyetem pénzügyei és finanszírozása is jelentősen átszerveződtek. A vizsgált időszak kezdetén a mindenszentek alapítvány pápai bővítése áll. Ekkor az intézmény költségvetésének nagyobbik felét biztosítják az egyházi jövedelmek (beleértve a wittenbergi szerzetesrendek által kiállított oktatókat is). A modernizáció végére az alapítványt nemcsak szekularizálta a fejedelem, hanem fel is oszlatta, és a jövedelmeit az egyetemre ruházta. Ezzel megteremtette a főiskola fenntartásának hosszú távú feltételeit, és jelentősen növelte is az intézmény anyagi függetlenségét.

A tanulmányban elemzett és itt összefoglalt reformok következtében a wittenbergi egyetem egy késő középkori provinciális főiskolából átalakult a Német-római Birodalom vezető felsőoktatási intézményévé és a lutheri reformáció terjesztésének egyik legfontosabb eszközévé. Új szerepének nem pusztán a tanári kar személyi összetételében felelt meg, hanem intézményi struktúrájában, oktatási programjában és finanszírozási szerkezetében is. Vizsgálódásaink megmutatták, hogy az átalakulás sok kísérletezéssel, lépésvesztéssel, félsikerű próbálkozással járt. Sok volt a kanyar, a kitérő, a zsákutca. Ha egy kicsit hátrébb lépünk, és a vizsgált korszak egészét próbáljuk meg befogni tekintetünkkel, akkor viszont a változások tiszteletet parancsolóan gyorsnak, egyértelműnek és célratörőnek tűnnek. A lényegi irányváltás egy bő fél évtized alatt lezajlott. A kezdeti óvatosság után a wittenbergi egyetem néhány év alatt rátalált arra az útra, amely vezető helyet biztosított számára a német felsőoktatási intézmények között.

Az irányváltáshoz a diákok is kellettek, de láttuk – éppen a reformok második szakaszában, ahol szerepük a legmeghatározóbb –, hogy az ő hatásuk elsősorban kritikai jellegű volt, a megújuláshoz azonban többre volt szükség. A konstruktív kezdeményezés az intézmény vezető adminisztrátoraitól indult. Az egyetemi reform sikere elképzelhetetlen lett volna Luther sürgetése, Spalatin diplomáciája és Melanchthon szervezőkészsége nélkül. Az egyéni érdemeken túl azonban a közös eredmény azt is mutatja, milyen kreatív energiákat szabadított fel a reformáció, és az egyházi élet keretein túl is milyen lendületet adhatott az intézményrendszer megújításának.

GÁBOR ITTZÉS
THE UNIVERSITY OF WITTENBERG
IN THE EARLY SIXTEENTH CENTURY

The study surveys the first decades in the history of the University of Wittenberg. It examines the processes whereby a provincial, modestly conservative late medieval college developed into the flagship of German higher education and a leading university by European standards. The analysis approaches the institutional changes primarily on a structural level, reconstructing the process of transformation through a series of micro-analyses made possible by the available sources.

The University of Wittenberg was one of the most important scenes of the German Reformation in the 16th century, yet the institution did not owe its existence to the Reformation. Its foundation predates the start of the reform movement by some fifteen years. The university's primary task was to provide the Electorate of Saxony with an expert bureaucracy. What emerges from the early sources is a picture of an institution whose intellectual outlook was determined by moderate Scotism. Key faculty positions were filled by professors with ecclesiastical benefices, i.e. canons, friars and monks. Although Humanism was present at Wittenberg from the outset, its role long remained subordinate to that of Scholasticism. Humanism had a limited presence in the course offerings, and remained virtually absent from the examination requirements.

The reform of the university unfolded between 1518 and c.1526 in three phases. First, the Elector established seven new Humanist chairs at his own expense. In the wake of the Reformation, interest in the traditional lectures declined while student enrolment increased. Thus, in the second phase of the reform, in the early 1520s, both course offerings and university finances had to be profoundly reorganised. Traditional – Scholastic – courses were mostly removed from the curriculum. Consequently, however, degree requirements became impossible to meet, and by 1523 the old educational system had practically collapsed. In the third phase of reforms, between 1523 and 1526, the whole order of study was renewed in terms of both methodology and requirements under the direction of Melanchthon. Whereas previously Wittenberg merely followed the example of more prestigious universities or responded to changes within its own ranks, with the third wave of reforms it set the course for a transformation in the spirit of the Reformation not only for its own citizens but also for the entire system of German higher education. Although the next decade brought about further changes, in the light of the previous transformations these must be seen as minor corrections or the consolidation of the reforms. The *Fundationsurkunde* issued by the Elector in 1536 secured previous achievement and created the framework needed for a successful continuation of the university.

Through an examination of the curriculum and the network of professorial chairs, the study analyses institutional structures, explores the mentality and educational program renewed under the influence of Humanism and Reformation, and also reconstructs the changing system of the university's financing. It considers the role of the Electoral court, reflects on the teaching personnel, and discusses, in addition to the Faculty of Arts, which offered basic instruction, the transformation of the higher Faculties of Theology, Law and Medicine.